

Szabadulás az értelemtől

Tanulmány a modern gondolkodás irányzatairól

Előszó

Ha valaki hosszabb időre külföldre utazik, nyilván meg kell tanulnia annak az országnak a nyelvét, ahová megy. Ennél több szükséges azonban, ha valóban megértésre akar jutni az emberekkel, akik között él. Meg kell tanulnia még egy nyelvet: az emberek gondolkodásmódját is. Csak így lesz valódi kapcsolata velük. A keresztyén gyülekezet feladata hasonlóképpen nemcsak az, hogy ragaszkodjék a keresztyén hit igeszerű alapelveihez, hanem az is, hogy ezeket minden kor gyermekével annak nyelvén közölje.

Ezért minden keresztyén generációnak meg kell tanulnia saját korának nyelvén beszélni. Ez pedig nem megy a kor egzisztenciális változásainak megértése nélkül. Ha azt akarjuk, hogy keresztyén bizonyoságtételünk hatásos legyen, meg kell ismernünk nemzedékünk gondolkodási formáit. Ez vidékenként csekélyebb, országonként nagyobb eltérést mutat. De vannak korunknak bárhol a világon azonos jellemzői. Ebben a könyvben főként ezeket veszem szemügyre, mégpedig nem csupán intellektuális kíváncsisággal, hanem abban a tudatban, hogy ezeknek a gondolatrendszernek messzemenő gyakorlati következményei vannak.

Egyesek számára talán meglepő, hogy a modern gondolati irányzatok elemzését Aquinói Tamással kezdem és onnan követem útját. Meggyőződésem azonban, hogy tanulmányomnak egyszerre kell foglalkoznia mind a történelemmel, mind a filozófiával. Ha meg akarjuk érteni a mai gondolkodás irányzatait, tudnunk kell, hogyan fejlődött történelmileg idáig, s ugyanakkor meg kell ismerkednünk a filozófiai gondolkodás történetének néhány részletével is. Csak ezt követően térhetünk rá arra a gyakorlati kérdésre, hogyan hirdessünk változhatatlan igazságokat egy változó világban.

1. fejezet

TERMÉSZET ÉS KEGYELEM

A modern ember eredetét különböző korszakokban kereshetjük. Én annak az embernek a tanításával kezdeném, aki igen jelentős változást hozott a világba. Aquinói Tamás (1225 – 1274) indította el azt a vitát, amit általában a „természet és kegyelem” fogalmával jellemezhetünk. Ezt így lehet ábrázolni:

kegyelem

természet

A két szint részletesebb tartalma így jellemezhető:

A KEGYELEM, A FELSŐ SZINT:

A teremtő Isten, a menny és a mennyei dolgok; a láthatatlan világ és annak a földön való hatása;
az ember lelke; az egység

A TERMÉSZET, AZ ALSÓ SZINT:

A teremtményvilág; a föld és a földi dolgok; a látható világ és amit a természet és az ember művel a földön; az ember teste; a sokféleség.

Aquinói Tamás előtt az ember bizánci módon gondolkodott. Csak a mennyei dolgok voltak

fontosak, s egyszersmind annyira szentek, hogy nem is ábrázolták őket képeken. Pl. Máriát és Krisztust soha nem ábrázolták realiztikusan, hanem csak jelképesen. Ha pl, a firenzei keresztelőkápolnában nézzük az egyik késő bizánci mozaikot, nem Mária képét látjuk ott, hanem egy Máriát jelentő szimbólumot.

A természet önmagában - mint pl, a fák és a hegyek – egyáltalában nem érdekelték az akkori idők művészt, legfeljebb annyiban, hogy környezetének részét képezték. A hegymászás, pl, mint önmagáért való gyönyörűség mit sem jelentett. Amint még látni fogjuk, a hegymászás csupán a természet iránti érdeklődés újraéledésével kezdődött. Aquinói Tamás előtt túlzottan hangsúlyozták a mennyei dolgokat, azokat távol lévőknek, igen szentségesnek tartották és csak jelképesen ábrázolták, míg a földi dolgokkal, a természettel igen keveset törődtek. Aquinói fellépésével születik meg valójában a humanista reneszánsz és ezzel a természetnek, valamint a természetben az ember felfedezése.

Aquinói úgy tekintette a természet és kegyelem világát, mint amelyek közt nincs áthághatatlan választófal, hanem egységet képeznek. Aquinói fellépésétől kezdve sok-sok éven át az ember szüntelenül küzd a természet és a kegyelem egységének gondolatáért és reméli, hogy egyszer majd értelmével felfoghatja mindkettőt.

A reneszánsz – gondolat néhány igen jó dolgot szült. Elsősorban a természet megkapta megillető helyét. Bibliai szemszögből fontos ez, mert a természet Isten teremtménye, ezért nem megvetésre való. A test dolgait nem szabad alantasabbnak tartani a lélek dolgainál. Fontos a szépség. A szexualitás sem gonosz önmagában. Mindezek részei a természetnek, ami Isten jó ajándéka. Aki megveti, valójában Isten teremtményvilágát veti meg, és ezzel bizonyos értelemben magát Istent is, mivel alkotásait nem becsüli meg.

AQUINÓI ÉS AZ AUTONÓMIA

A természet – kegyelem ábra jelentőségét más szempontból is szemügyre vehetjük. Amikor ugyanis megadta természetnek az azt megillető helyet, bizonyos romboló hatásnak is utat engedett – amint még látni fogjuk. Aquinói szemléletében az ember akarata megromlott, de intellektusa nem. A bibliai bűneset ilyen helytelen látásából következtek azután a nehézségek. Az ember intellektusa függetlenné, autonómmá lett.

Ez az Aquinói által függetlennek vélt életszféra különböző formákat öltött. Egyik eredménye volt pl, a természeti teológia kifejlődése. Ebben a szemléletben a természeti teológia a Szentírástól függetlenül is művelhető teológia. Aquinói azonban remélte az egységet, és azt tanította, hogy szoros összefüggés van a természeti teológia és a Szentírás között. Ami azonban fontos: következetesen egy független terület lett körülhatárolva.

Ezen autonóm elv alapján a filozófia is szabaddá lett és elkülönült a kijelentéstől. Következésképpen a filozófia szabadon szárnyalt tetszése szerinti irányba, a Szentíráshoz való kötöttség nélkül. Ez nem azt jelenti, mintha ez az irányzat azelőtt soha nem nyilvánult volna meg, de ettől kezdve ez egyre inkább szabállyá lett.

Nem is maradt meg elszigetelten Aquinói Tamás filozófiai teológiájában, hanem csakhamar befolyást kezdett gyakorolni a művészetekre is.

Mai oktatási rendszerünk gyenge pontja az, hogy az egyes tudományágak között nem látjuk a természetes kapcsolatot. Hajlamosak vagyunk az egyes tudományokat egymástól független,

párhuzamos vonalként tanulmányozni. Ez érvényes mind a keresztyén, mind a világi művelődésre. Ez egyik oka annak, amiért az evangéliumi keresztyéneket meglepik a nemzedékünkben végbemenő változások. Külön-külön tanulmányoztuk az exegézist, a teológiát, a filozófiát, a művészetet, a zenét, annak megértése nélkül, hogy mindez ugyanazon ember-mivoltunkból fakad, és az ember megnyilatkozásai soha sem egymástól függetlenek.

A teológia, a filozófia és a képzőművészetek közötti kapcsolat Aquinóit követően különböző formákban jut kifejezésre.

FESTŐK ÉS ÍRÓK

Az első festő, akinél ezt a befolyást fölfedezzük, Cimabue (1240 – 1302), Giotto (1267 – 1337) tanítómestere. Aquinói 1225 – 1274-ig élt, és befolyását igen hamar felfedezhetjük a művészet területén. Míg a bizánci festészet kizárólag a kegyelmet, a természettől elválasztó vonal fölötti dolgokat ábrázolta jelképes módon, Cimabue és Giotto már a természetet természetként festette. Ebben az átmeneti korszakban a változás nem egy csapásra történt. Így pl., kezdetben csak a képek jelentéktelenebb részeit festették naturalisztikusan, de a magasabb rendű dolgokat, pl., Szűz Mária képét továbbra is szimbolikusan.

Azután Dante (1265 – 1321) kezdett el oly módon írni, ahogyan ezek az emberek festettek. Hirtelen minden eltolódott, azon az alapon, hogy a természet fontossá kezdett lenni. Ugyanezt a fejlődést látjuk Petrarca (1304 – 1374) és Boccaccio (1313 – 1375) írónál. Petrarca volt az első, akiről tudjuk, hogy pusztán a hegyezés kedvéért mászott meg egy hegyet. Az Isten által teremtett természet iránti érdeklődés, amint láttuk, jó és helyes. De Aquinói megnyitotta az utat az autonóm humanizmus, az autonóm filozófia felé, és ha a mozgalom egyszer már megindult, csakhamar áradat lett belőle.

A TERMÉSZET ÉS A KEGYELEM KÖZÖTTI ELLENTÉT

Fel kell itt ismernünk azt az alapvető változást, hogy az autonómmá vált természet elkezdte felemészteni a kegyelmet. A reneszánsz során Dantétól kezdve Michelangelóig, a természet egyre autonomabbá válik. Teljesen elszakad Istentől, amint a humanista filozófusok egyre szabadabban fejtik ki tevékenységüket. Mire a reneszánsz eléri tetőpontját, a természet felemészttette a kegyelmet.

Ezt különböző módokon bizonyíthatjuk. Kezdjük egy 1415 körül festett miniatúrral, melynek címe: „Grandes heures de Rohan” (Rohan nagy órái). Egy akkoriban kedvelt legendát ábrázol. Az Egyiptomba menekülő József, Mária és a Gyermekek szántóföld mellett mennek el, ahol egy ember éppen vet, és íme, csoda történik. A magvetés egy óra alatt artásba érik. Mikor az ember nekifog az aratásnak, katonák jönnek és kérdik: „Mikor mentek erre?” Emberünk azt feleli: „Amikor a magot elvettem”, mire a katonák visszafordulnak. Bennünket azonban nem a történet érdekel, hanem a mód, amint a miniatűr a történetet ábrázolja. Először is a személyek nagysága különböző; a kép felső részére festett József, Mária, a Gyermekek, egy szolga és az öszvér jóval nagyobbra van festve, mint a kép alján arató ember és a katonák. Másodszor, a kép mondanivalóját az is kiemeli, hogy a miniatűr felső részének háttere arannyal van bevonalkázva. Íme, a természet és kegyelem tökéletes festői kiábrázolása.

Ez a korábbi felfogás: a kegyelem túlnyomó fontossága mögött háttérbe szorul a természet.

Észak-Európában Van Eyck (1380 – 1441) volt az, aki még tágabbra nyitotta a kaput a természet

előtt. Elkezdte a természetet festeni. 1410-ben – a művészettörténet fontos dátuma – festett egy miniatúrt. 13X8 cm nagyságú, mégis óriási jelentőségű festmény ez, mert először ábrázol igazi tájképet. Hatása meglátszik minden későbbi háttéren, amelyet a reneszánsz során festettek. A tárgy Jézus megkeresztelése, de ez csak kicsiny részét foglalja el a képnek. A háttérben folyó, kastély, házak, dombok stb. - tehát egy valóságos tájkép. A természet fontos lett. Ez a háttérábrázolás ezután szélesebben terjed Európa északi részéből délre. A következő lépés nem sokáig várat magára. 1435-ben megfestette Van Eyck a „Rolin kancellár Madonnájá”-t, amely jelenleg a párizsi Louvre-ban látható. Rolin kancellár, aki Máriával szemben áll, ugyanakkora, mint Mária. Mária már nem távoli alak, a kancellár nem apró figura, ahogyan valamely korábbi korszakban a képen megfestett adományozót ábrázolták volna. Noha kezét imára kulcsolja íme Máriával egyenlővé lett. Ettől kezdve lesz hangsúlyos a kérdés: hogyan tatható fenn a természet és a kegyelem egyensúlya?

Itt kell megemlítenünk egy másik fontos festőt, Masacciot (1401 – 1428). Itáliában az 1337-ben meghalt Giotto után ő teszi meg a következő nagy lépést: bevezeti a helyes perspektívát és térszemléletet a festészetbe. Először jön a fény helyes irányból. Pl., a firenzei csodálatos Carmine kápolnában van egy ablak, amelyet számításba vett, amikor a falra festett, úgyhogy a képen lévő árnyékok megegyeznek az ablakból jövő fény által keltett árnyékokkal. Masaccio hűségesen adta vissza a természetet. Festményei térhatásúak, érezzük bennük az atmoszférát, és nála látjuk először az igazi kompozíciót. Mindössze 27 évig élt, mégis ő tárta ki csaknem teljesen az ajtót a természet előtt. Masaccio és nagyrészt Van Eyck munkásságában oly erőteljes hangsúly van a természetben, hogy ebből igazi bibliai nézőpontú festészet fejlődhetett volna ki.

Filippo Lippi (1406 – 1469) munkáiban a természet már jóval nagyobb mértékben kezdi „felemészteni” a kegyelmet, mint Van Eyck „Rolin kancellár Madonnájá”-ban. Alig néhány éve még egyetlen festőnek sem jutott volna eszébe természetű Madonnát festeni – csak a jelképét. Filippó Lippi 1465-ben festett Madonnájával azonban meghökkentő változás következett be. Gyönyörű leányt festett, csecsemővel a karján, s háttérben kétségtelenül Van Eyck munkássága által sugallt tájképpel. Ez a Madonna már nem elvont jelkép, hanem egy csinos lány csecsemővel. De még többet is tudnunk kell erről a festményről. A Madonna modellje a festő szeretője volt, és ezt mindenki tudta Firenzében. Néhány évvel ezelőtt még senki sem merte volna ezt megtenni. A természet már a kegyelem torkát szorongatta.

Franciaországban Fouquet (kb.1416 – 1480) 1450 körül a király kedvesét, Agnes Sorelt festette meg Máriaként. Aki ismerős volt az udvar ügyeiben, tudta, hogy ő a király soros szeretője. Fouquet fedetlen kebellet ábrázolta. Korábban a gyermek Jézust tápláló Mária lett volna, most a király szeretője csak, akinek egyik keble fedetlen; - a kegyelem halott.

A hangsúly azon van, hogy ha a természet önállósul, akkor romboló hatása van. Mihelyt pedig bármi is függetleníti magát, annak alantas elemei elkezdik felemészteni a magasabb rendűeket. A következőkben a kétféle elemről úgy szólok, mint „alsó szint” -ről és „felső szint” -ről.

LEONARDO DA VINCI ÉS RAFFAELLO

Vizsgálódásunk következő embere Leonardo da Vinci. Új tényezőt vezet be a történelembe, és közelebb áll a modern emberhez, mint előtte bárki. Életének adatai (1452 – 1519) fontosak, mert egybeesnek a reformáció kezdetével. Ugyanakkor nagy része van a filozófiai gondolkodás jelentős változásában. A firenzei idősebbik Cosimo, aki 1464-ben halt meg, elsőként ismerte fel a platói filozófia fontosságát. Aquinói Tamás hozta be az arisztotelészi gondolkodást. Cosimo kezdte a neoplatonizmust pártfogolni. Ficino (1433 – 1499), a nagy neoplatonista volt Lorenzo il Magnifico (1449 – 1492) tanítómestere. Leonardo da Vinci idejében tehát a neoplatonizmus uralkodott

Firenzében, s uralmát egyszerűen annak köszönhetette, hogy az embernek szüksége van valamire, amivel kitöltheti a „felső szint”-et. A neoplatonizmus felélesztése kísérlet volt az egyetemes eszmék és ideálok újraélesztésére:

kegyelem – egyetemes eszmék
természet – részletkérdések

Raffaello (1483 – 1520) „Filozófiai iskola Athénben” c. festménye jól szemlélteti ezt. A Vatikánnak abban a termében, ahol ez a festmény látható, egy másik kép a római katolikus egyházat ábrázolja, és ezt ellensúlyozza a szemközti falon a pogány gondolkodást jelképező „Filozófiai iskola Athénben”. Ezen Raffaello az arisztotelészi és plátói elem közti különbséget ábrázolja ki. A két filozófus a kép közepén áll, és Arisztotelész lefelé terjeszti kezeit, míg Plátó felfelé mutat.

A problémát más formában is felvethetjük. Hol találjuk az egységet, ha szabad teret engedünk a sokféleségnek? Ha egyszer felszabadítjuk a részleteket, hogyan tartjuk össze azokat? Ezzel a problémával viaskodott Leonardo. Ő neoplatonista festő volt, és sokak – azt hiszem, igen helyes – meggyőződése szerint az első modern matematikus. Felismerte, hogy az autonóm racionalizmus szükségszerűen a matematikához (megmérhető dolgokhoz) vezet, és a matematika csupán a részletekkel foglalkozik és nem az egyetemessel. Ezért soha nem jut túl a mechanikán. Őt aki ráébredt, milyen szükség van az egységre, ez nem elégítette ki. Így megkísérelte lefesteni a lelket. Nem a keresztyén lelket – hanem az egyetemes lelket - , pl., a tengernek, vagy egy fának a lelkét.¹⁾ Hogy miért festett viszonylag oly keveset, annak egyik oka az volt, hogy újra meg újra megkísérelte lefesteni az egyetemeset. Mondanunk sem kell – soha nem sikerült neki.

Giovanni Gentile, az egyik legnagyobb, nemrég elhunyt olasz filozófus mondta, hogy Leonardo csüggedten halt meg, mert haláláig sem volt képes feladni azt a törekvését, hogy egy racionális egységet hozzon létre a részletek és az egyetemes között.²⁾ A csüggedésekből való kilábaláshoz Leonardónak más embernek kellett volna lennie. Fel kellett volna adnia a reményt, hogy a vonal alatt és felett levő dolgokat egységre hozhatja. Leonardo nem volt modern ember, ezért soha nem adta fel az egységes ismeret reményét. Más szavakkal, soha nem adta fel a művelt ember reményét, akit a múltban az ismeretek egységes voltához való ragaszkodás jellemezett.

2. fejezet

A TERMÉSZET ÉS KEGYELEM EGYSÉGE

Ezen a ponton fontos egy történelmi összefüggést megfigyelni. Kálvin 1519-ben született. Intitúcióját 1536-ban írta. Leonardo 1519-ben halt meg, a Luther (1483 -1546) és Dr. Eck közt lefolytatott Lipcsei Vita évében. Az a király, aki az idős Leonardot Franciaországba vitte, I. Ferenc volt, ugyanaz, akinek Kálvin az Intitúciót ajánlotta. Látjuk tehát, hogy időben a reneszánsz részben egybeesik a reformációval. Az egység kérdésére azonban a reformáció teljesen ellentétes feleletet adott, mint a reneszánsz. Visszautasította mint az arisztotelészi, mint a neoplatonista elképzelést. Mi volt a reformáció válasza? Szerinte a bajok gyökere a régi és mindinkább elterjedő humanizmus volt a római katolikus egyházban, és Aquinóinak teológiai tanítása, amely a bűnesetet megcsonkította, és ezzel felszabadította az autonóm embert. A reformáció a totális bűnbeesés bibliai tanítását fogadta el. Az egész embert Isten teremtette, de az ember mindenestől bűnössé lett, beleértve intellektusát és akaratát is. Aquinóival szemben állították, hogy csak Isten autonóm.

1 Lélek – egyetemes
matematika – részletek – mechanika

2 Leonardo da Vinci (Reynal & Co. New York, 1963), 163 – 174. l. Leonardo's Thought.

Ez két területen volt érvényes. Először is a döntő tekintély mellett nem lehet más autonóm. A reformáció számára a végső és mindenre elégséges ismeretet a Bibliából nyerjük – egyedül az Írásból, nem pedig az Írásból és még valamiből az írás mellett, legyen az az egyház, vagy egy természeti teológia. Másodsor, a megváltás területén nincs helye az emberi autonómiának. A római katolikus felfogás szerint a megváltás kétféle műből tevődik össze – Krisztus meghalt a mi üdvösségünkért, de az embernek ki kell érdemelnie Krisztus érdemét. Itt került bele a humanisztikus elem. A reformátorok szerint az ember képtelen bármit is tenni üdvösségéért; sem autonóm, sem humanista, sem vallásos, sem pedig erkölcsi törekvései nem segítenek rajta. Az ember csak Krisztus elvégzett váltságműve alapján üdvözülhet, az Ő térben és időben történt kereszthalála alapján. A megváltáshoz vezető egyetlen úgy, ha felemeljük hitünk üres kezeit és elfogadjuk Isten kegyelméből az Ő ingyen ajándékát. Sola fide – egyedül hit által.

Egyik területen sem volt megosztás. Ami tehát a véső, normatív (meghatározó) ismeretet illeti, nincs kettősség -, hogy egyfelől mit mond az egyház és a természeti teológia, másfelől mit mond a Biblia; de olyan sincs, hogy mit mond a Biblia és mit mondanak a racionalista gondolkodók. Ugyanígy nem volt kettősség a váltságműben sem. Egyedül az Írás és egyedül a hit az, ami meghatározó.

Az evangéliumi keresztényeknek figyelniük kell arra, hogy a reformáció tanítása: „Egyedül a Szentírás”, nem pedig „egyedül Istennek a Krisztusban való kijelentése”. Ha nem a reformátorok szemével nézzük az Írást, akkor a „Krisztus” nevet megfosztjuk tartalmától. Ez egy modern irányzat a teológiában. A modern teológiában a Krisztus neve tartalmatlanná vált, mert Krisztust elválasztják a Szentírástól. A reformáció magának Krisztusnak tanítását követte, amikor Krisztusnak az Istenről szóló kinyilatkoztatását elválaszthatatlanul összekapcsolta az írott Ige kijelentésével.

A Szentírás kétféle ismerethez adja meg a kulcsot: Isten ismeretéhez egyfelől, az ember és a természet ismeretéhez másfelől. A nagy reformatori hitvallások hangsúlyozzák, hogy Isten kijelentette önmaga tulajdonságait az ember számára a Szentírásban, és ez a kijelentés érvényes mind Isten, mint az ember számára. Nem jöhetett volna létre sem a reformáció, sem a velejáró kultúra Észak-Európában, ha nem ismerték volna fel, hogy Isten szól az emberhez a Szentírásban, és ezért tudunk egyáltalában valamit igazán Istenről, mert Isten kijelentette azt az embernek.

Fontos tudomásul vennünk, különösen ma, amikor nagy az érdeklődés a kommunikáció és a nyelvtudományok iránt, hogy a Biblia szerint, ha nincs is kimerítő ismeretünk az igazságról, de van igazság, amelyet „valóságos igazság” -nak nevezek. Ismerjük tehát a „valóságos igazságot” Istenről, az emberről és valamit a valóságnak megfelelően a természetről is. Így, ha nincs is kimerítő tudásunk, de van igaz és egységes ismertünk a Szentírás alapján.

A REFORMÁCIÓ ÉS AZ EMBER

Tudunk tehát valami csodálatos dolgot az emberről. Többek között, ismerjük eredetét és azt, hogy kicsoda – Isten képére teremtett. Az ember nem csak akkor csodálatos, amikor már „újjászületett” keresztyén, hanem úgy is az, ahogyan Isten a maga képére teremtette. Az ember értéke az eredeti, a bűneset előtti állapotából származik.

Nemrég a Santa Barbara-i egyetemen tartottam előadást; bemutattak ott egy fiút, aki kábítószer-élvező volt. Csinos, finom vonású arca, hosszú göndör haja volt, szandált és farmert viselt. Előadás után azt mondta: „Ez valami egészen új, ilyesmit még soha nem hallottam”. Másnap délután újra eljött, és én köszöntöttem. Szemembe nézett és azt mondta: „Uram, ez nagyon szép köszöntés volt.

Miért üdvözölt így?” Azt feleltem: „Azért, mert tudom, kicsoda maga. Tudom, hogy Isten képére teremtett.” Azután nagyszerű beszélgetésünk volt. Képtelenek vagyunk felebarátainkat igazán emberi lényeknek tekinteni, képtelenek vagyunk az igaz emberség magas szintjén foglalkozni velük, ha nem ismerjük igazán az eredetüket, hogy kik ők igazán. Isten megmondja az embernek, hogy kicsoda. Isten tanít meg arra, hogy Ő a maga képére teremtette az embert. Az ember tehát csodálatos lény.

De mond Isten még mást is az emberről – elmondja nekünk a bűnesetet is. Bemutatja az ember megértéséhez szükséges másik tényezőt. Miért olyan csodálatos teremtmény, és mégis annyira esendő? Kicsoda az ember? Ki vagyok én? Miért képes az ember olyan nagy dolgokra, és ugyanakkor miért olyan szörnyű mégis? Miért van ez?

A Biblia azt mondja, hogy azért olyan csodálatos az ember, mert Isten a maga képére teremtette, és azért olyan esendő, mert történelmének egy helyileg és időbelileg meghatározott pontján elbukott. A reformációkori ember tudta, hogy az ember az Isten elleni lázadás miatt van útban a kárhozat felé. De ugyanez az ember, aki a reformációt követően felépítette Észak-Európa kultúráját, azt is tudta, hogy bár az ember erkölcsileg vétkes az Isten előtt, mégsem tekinthető semminek. A modern ember hajlik arra, a gondolatra, hogy ő semmi. Ezek az emberek viszont tudják, hogy éppen ellentétei a semminek, mert Isten képére teremtettek. Még ha el is bukott az ember – és a nem humanista megoldás: Krisztus engesztelő halála nélkül elkárhoznék -, ez távolról sem jelenti azt, hogy ő semmi. Amíg Isten Igéjére, a Bibliára hallgatott, csodálatos eredményeket ért el a reformáció: emberek kereszténekek lettek, és a kultúra felvirágzott.

A reformáció mondanivalója tehát az számunkra, hogy Isten mind a „felső, mind az „alsó szint” -ről szólt hozzánk a Szentírásban. Igaz kinyilatkoztatásban szólt Önmagáról – a mennyei dolgokról – és ugyancsak igaz kinyilatkoztatásban a természetről – a világmindenségről és az emberről. Ennél fogva a reformáció emberének igazi, egységes ismerete volt. A természet - kegyelem viszonyának reneszánsz problémája egyszerűen nem létezett számunkra. Bár egységre jutottak, de nem azért, mert különlegesen okosak voltak, hanem mert Isten mindkét világot egységben jelentette ki számunkra. Az Aquinói által felszabadított humanizmussal, és a humanizmus római katolikus formájával szemben, a reformáció nem ismert el autonóm területeket.

Ez nem jelentett kötöttséget a művészet és tudomány számára. Éppen ellenkezőleg: a kijelentésen belül lett mindkettő igazán szabad. De a művészet és tudomány szabadsága nem jelentet autonómiát. A művészek és tudósok is az Ige kijelentése alatt állnak. Amint még látni fogjuk, valahányszor a tudomány és a művészet megpróbált autonóm lenni, mindig érvényesült az az alapelv, hogy a természet „elnyeli” a kegyelmet, és így maga a művészet és a tudomány is elvesztette értelmét.

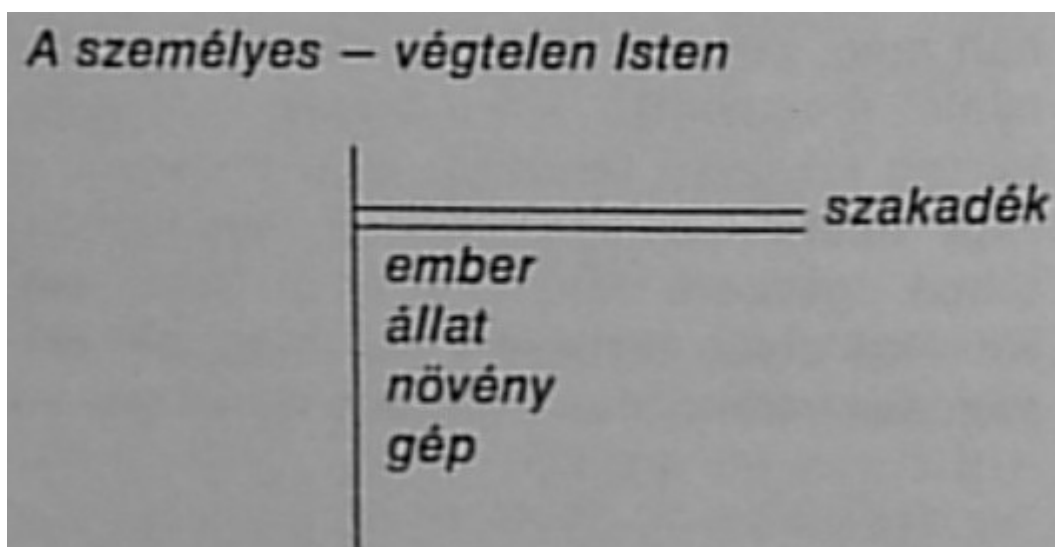
A reformációnak hatalmas eredményei voltak. Lehetővé tette azt a kultúrát, amelyet sokan nagyra becsülünk, még ha generációnk kezd is elfordulni tőle. A reformáció olyan Ádámot állít elénk, aki - huszadik századbeli kifejezéssel élve – nem beprogramozott ember volt, nem komputer-rendszerbe dugott lyukkártya. Jellemző a huszadik századi emberre, hogy ezt már le sem tudja képzelni, mert a modern ember át van itatva determinista elképzelésekkel. A Biblia álláspontja azonban világos: az ember nem fogható fel egy teljesen programozott, kondicionált lénynek (akinek csak feltételes reflexei vannak). A Biblia álláspontján nyugszik emberi méltóságunk. Ma mindenki az emberi méltóság megtartására törekszik, de nem tudják hogyan, mivel elvesztették azt az igazságot, hogy az ember Isten képére teremtett. Nem beprogramozott, hanem felelős ember volt, jelentős történelemmel, olyan ember, aki meg is tudta változtatni a történelem folyását.

A reformátori gondolkodás szerint tehát az ember valaki, ez a valaki azonban fellázadt Isten ellen, és ez nem csak „színpadi”, hanem valóságos lázadás volt. És mivel nem beprogramozott az ember és valósággal fellázadt, ezért erkölcsi vétke valóságos. Ebből kifolyóan a reformátorok megértették még valamit. Bibliai látást nyertek arról, amit Krisztus tett. Megértették, hogy Krisztus a kereszten helyettük, bűneikért eleget téve halt meg, hogy az embert valóságos vétkei következményétől megmentse. Ha a bűnért való igaz erkölcsi felelősség igeszerű tanítását akár lélektani, akár teológiai, vagy akármilyen más módon meghamisítjuk, nem lesz többé igeszerű látásunk arról sem, amit Jézus tett. Krisztus olyan emberért halt meg, aki erkölcsileg valóságosan vétkes, mert döntése valóságos volt.

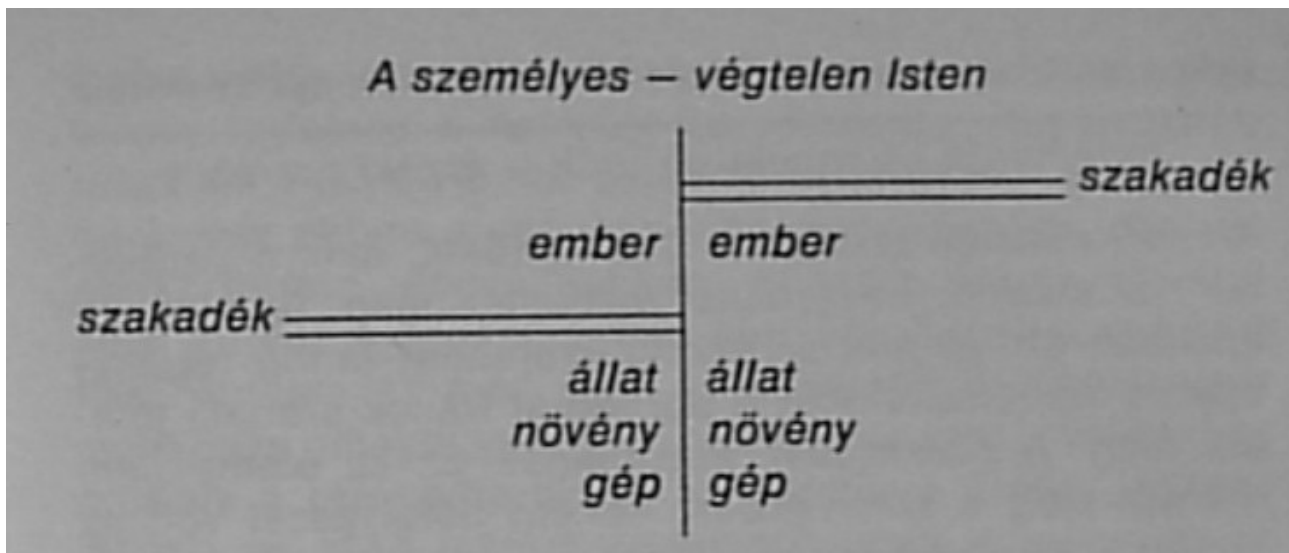
TÖBBET AZ EMBERRŐL

Meg kell látnunk még valami mást is az emberről. Ennek érdekében tudomásul kell vennünk, hogy az egész bibliai rendszer Istenre megy vissza. Szeretem a bibliai rendszert mint rendszert. Noha talán nem szeretjük a rendszer szó hideg hangzású mellékértelmét, ez nem jelenti azt, hogy a bibliai tanítás nem egy rendszer. Minden a kezdetre megy vissza, és ez páratlan szépséget és tökéletességet ad a rendszernek. Minden Istennel kezdődik, aki valóságosan „van”. Ez az egésznek a kezdete és csúcsa, és minden ebből folyik logikusan, ellentmondás nélkül. A Biblia egy élő Istenről beszél és sok mindent tanít Róla, de a 20. század embere számára talán a legjelentősebb tanítása, hogy Ő személyes, és egyúttal végtelen Isten. Olyan Isten, aki jelen van, aki valóban létezik. Továbbá ez az egyetlen olyan rendszer, az egyetlen olyan vallás, amelynek ilyen Istene van. A keleti vallások istenei végtelenek a meghatározás szerint, abban az értelemben, hogy magukba foglalnak mindent -jót és gonoszt egyaránt – de nem személyes istenek. A nyugati istenei személyesek voltak ugyan, de igen korlátozottak. A germán, római és görög istenek mind személyesek voltak, de nem végtelenek. A keresztyének Istene, a Biblia Istene személyes és végtelen.

A Bibliának ez a személyes-végtelen Istene minden másnak a teremtője. Isten teremtett mindent, mégpedig a semmiből. Ezért minden más véges, minden más teremtmény. Egyedül Ő a végtelen Teremtő. Ezt a következőképpen ábrázolhatjuk:

Ő teremtette az embert, az állatokat, a virágokat és a gépet. Véges voltában az ember éppoly távol áll Istentől, mint a gép. De – mondja a Biblia -, ha az ember személyisége felől nézzük a dolgot, más képet kapunk. A szakadék más helyen van:

Az ember tehát azért teremtett Isten képére, hogy személyes kapcsolat legyen Vele. Az embernek felfelé is van kapcsolata, nemcsak lefelé. A 20. század embere számára ez döntő különbségtételt jelent. A modern ember csak lefelé, az állattal és a géppel látja kapcsolatban magát. A Biblia elveti az emberről való ilyen szemléletet. Személyiségüket tekintve kapcsolatban vagyunk Istennel. Nem vagy végtelen, hanem véges; ugyanakkor valóságos személyiség vagy: a létező, személyes Isten képére teremtettél.

REFORMÁCIÓ, RENESZÁNSZ ÉS ERKÖLCS

A reneszánsz és a reformációs gondolkodásmód közti különbségnek sok gyakorlati következménye van. Példákat az élet számos területéről vehetünk. Így a reneszánsz felszabadította a nőt. Ezt tette a reformáció is, -de milyen nagy a különbség a kettő között. Erre nézve alapvető mű még máig is Jakob Burckhard Bázelen, 1860-ban megjelent munkája: „Az olasz reneszánsz civilizációja”. Kimutatja, hogy az olasz reneszánsz felszabadította a nőt, de általános erkölcstelenséggel fizetett érte. Burckhardt (1818 – 1897) oldalakon keresztül illusztrálja ezt.

Miért történet ez? A természetről és kegyelemről való korabeli szemlélettel függ ez össze. Ezek a dolgok soha nem tekinthetők pusztán elméletnek, mert az ember mindig úgy cselekszik, ahogy gondolkodik:

lírai költők - „szellemi szerelem” - eszményi szerelem
regényírók és komikus költők – érzéki szerelem

A felső részben találjuk a lírai költőket, akik a „szellemi”, az eszményi szerelmet énekelték meg. Az alsóban azonban ott vannak az érzéki szerelmet tanító regényírók és komikus költők. A pornográf írások áradata jelenik meg. A reneszánsz korszaknak ez az eleme nem maradt meg a könyvekben hanem befolyással volt az emberek életmódjára. Az autonóm ember kettősségben találta magát. Pl. Dantétél látjuk ezt, aki első látásra beleszeretett egy nőbe és élete végéig szerette, azután feleségül vett egy másikat, aki gyermekeket szült neki, főzött és mosott rá.

Egyszerűen az történt, hogy ez a természet – kegyelem kettősség áthatotta a reneszánsz egész szerkezetét, és az autonóm „alsó szint” mindig elnyelte a „felsőt”.

AZ EGÉSZ EMBER

A reformáció bibliai látásmódja mindmáig egészen más. Nem látói szemlélet. A lélek nem fontosabb, mint a test. Az egész embert Isten teremtette, és az egész ember fontos. A test feltámadásáról szóló tan nem elavult. Arról tanúskodik, hogy Isten az egész embert szereti, és az egész ember fontos. A bibliai tanítás tehát szembehelyezkedik a plátóival, amely szerint a lélek (a felsőbb rendű rész) fontos, és a test (az alsóbb rendű rész) jelentéktelen. Ugyancsak ellentétes a bibliai szemlélet a humanista állásponttal. Utóbbi szerint az ember teste és autonóm értelme a fontos, és a kegyelem teljesen jelentéktelen.

A reformáció által hangsúlyozott bibliai álláspont szerint sem a plátói, sem a humanista szemlélet nem kielégítő. Először, Isten az egész embert teremtette, tehát számára az egész ember fontos. Másodszor, amikor a történelmi tér- és időbeli bűneset bekövetkezett, az egész emberben döntő változást idézett elő. Harmadszor, Krisztusnak a Szentírás kijelentéséből ismert váltságmunkája az egész ember megváltásáról tanít. Egykor majd az egész ember feltámad a halálból és tökéletes megváltásban részesül. Pál a Római levél 6. fejezetében elmondja, hogy már ebben a világban valóságos részünk lehet az egész ember megváltásában, Krisztus értünk kiontott vére alapján a Szent Szellem erejében, hit által, habár a földi életben ez még nem jut teljességre. Krisztusnak valóságos hatalmi igénye van az egész ember felett. Így értették a reformátorok és így tanítja a Biblia. Hollandiában pl. még inkább kihangsúlyozták Krisztusnak a kultúra feletti uralmi igényét, mint az angolszász keresztyénségben.

Ez azt jelenti, hogy Krisztus egyaránt úr mindkét világ felett:

kegyelem
természet

Semmi sem autonóm -kivéve Jézus Krisztus uralma és a Szentírás tekintélye. Isten az egész ember Teremtője, Őt az egész ember érdekli, és az eredmény: az egység. Így tehát a reneszánszban megszületett modern emberrel egyidejűleg adva volt a reformáció válasza is dilemmájára. Ennek mintegy ellentétéül, a reneszánsz dualizmusa létrehozta a humanizmus modern formáját, és ezzel a modern ember fájdalmas problematikáját.

3. fejezet

A MODERN TUDOMÁNY KEZDETE

A tudománynak nagy szerepe volt a fentebb vázolt helyzetben. Világosan kell látnunk, hogy a modern tudomány megindítóit a keresztyénség körében élő emberek voltak. Még pl. J. Robert Oppenheimer is, aki nem volt keresztyén, meglátta ezt az összefüggést. Azt mondta: „a keresztyénség szükséges volt a modern tudomány megszületéséhez, mégpedig azon egyszerű oknál fogva, mert a keresztyénség teremtette meg azt a szellemi atmoszférát, amely lehetővé tette az embernek a világegyetem kutatását.”³

Jean Paul Sartre (1905 – 1980) megállapítja, hogy a filozófia nagy kérdése az, hogy bebizonyítsa, hogy valami létezik, nem hogy semmi sem létezik. Függetlenül az ember gondolatától, számolnia kell azzal a ténnyel és problémával, hogy van létező világ. A keresztyénség magyarázatot ad erre az objektív létezőre. A keleti gondolkodással szemben a zsidó – keresztyén hagyomány megállapítja, hogy Isten egy önmagán kívül létező valóságos világot teremtett. Mikor ezt a fogalmat használom „önmagán kívül létező”, nem térbelileg értem; inkább úgy, hogy az univerzum nem Isten lényének

3 On Science and Culture, Encounter, 1962 október

egy része. Nem is csupán valami álma Istennek. Van valami létező, amely gondolatilag felfogható és kimutatható, ami objektív valóság. A keresztyénség bizonyosságot ad erről az objektív létezőről, az okról és okozatról, olyan bizonyosságot, amely elég szilárd ahhoz, hogy építeni lehessen rá. Így a tárgy és történelem, valamint az ok és okozat valóságosan létezik.

Továbbá számos korai természettudósnak megegyezett az általános nézete Francis Bacon-nal (1561 – 1626) aki ezt mondja a „Novum organum scientiarum” -ban: „A bűneset által az ember elvesztette mind ártatlanságát, mint a természet feletti uralmát. Ezt a kettős veszteséget azonban már ebben a földi életben bizonyos mértékig helyrehozhatja; az előbbit a vallás és hit által, az utóbbit a művészet és tudomány által.” Ő tehát a legjobb értelemben vett tudományt mint tudományt (és művészetet mint olyant) vallásos tevékenységnek fogta fel. Figyeljük meg az idézetben azt, hogy Francis Bacon a tudományt nem tekintette autonómnak, hanem összekapcsolja azt a bűnesetről szóló szentírásbeli kijelentéssel. Mégis ebben a megfogalmazásban a tudomány (és a művészet) független volt, és önmagában értéket jelentett, mind az Isten, mind az ember számára.

A korai tudósok tehát osztoztak a keresztyénség szemléletmódjában, amennyiben hitték: Egy „értelmes” Isten értelmes világmindenséget teremtett, és így az ember értelme segítségével ki tudja kutatni a világmindenség felépítését.

Ezek a ma már maguktól értetődő nagyszerű felfedezések lehetővé tették a korai modern tudomány kifejlődését. Jogos viszont az a kérdés, hogy a mai tudósok, akikből hiányzik ez a bizonyosság és motiváció, valaha is képesek lennének megindítani a modern tudományt. A természetet meg kellett szabadítani a bizánci világkép fogságából, és vissza kellett térni a tiszta bibliai szemlélethez. Ez a biblikus mentalitás hívta életre a modern tudományt.

A korai tudomány természettudomány volt, amennyiben a természettel foglalkozott; de nem volt naturalisztikus, mert noha vallotta a természeti ok-okozati törvényt, mégsem tekintette Istent és az embert egy nagy gépezet részének. Meg voltak győződve arról, hogy Isten adta az ismeretet az embernek – önmagáról, a világról és a történelemről; másodsor, hogy Isten és az ember nem része ennek a nagy gépezetnek, hanem be tud avatkozni az okok okozatok gépies lefolyásába. Nem volt tehát autonómia az „alsó szinten”.

Így fejlődött a valóságos, természetes világot kutató tudomány, de még nem vált naturalisztikussá.

KANT ÉS ROUSSEAU

A reneszánsz és a reformáció kora után a fejlődés újabb fokozatát látjuk Kantnál (1724 – 1804) és Rousseaunál (1712 – 1778), bár a közbenső időszakban is vannak sokan, akiket tanulmányoznunk lehetne. Kantnál és Rousseaunál az autonómia tudata, melynek kezdetét Aquinóinál látjuk, teljesen kifejlődött. Ebből következik, hogy a kérdést másként fogalmazzák most. A kérdés új megszövegezése önmagában már mutatja a probléma fejlődését. Míg azelőtt együtt foglalkoztak a természettel és kegyelemmel, itt most már nem találkozunk a kegyelem fogalmával – maga a szó már nem illett ide. A racionalizmus kifejlődött és megerősödött; a kijelentés számára nem volt tér. Következésképpen, a problémát így fogalmazták meg: nem a „természetet és kegyelmet” állították egymás mellé, hanem a „természetet és szabadságot”.

Szabadság

Természet

Hatalmas változás ez, amely feltárja a szekularizált helyzet valóságát. A természet teljesen elnyelte

a kegyelmet és annak üres helyét a „szabadság” foglalta el.

Kant filozófiai rendszere azon a szírtén szenvedett hajótörést, hogy megkísérelte valamilyen úton-módon kapcsolatba hozni a természeti jelenségek világát az egyetemes fogalmak világával. A „felső” és „alsó szint” közti szakadék kiszélesedett és egyre szélesebb lett.

Úgy látjuk, hogy ekkor a természet már annyira autonómmá vált, hogy a determinizmus kezdte felütni a fejét. Korábban a determinizmus csaknem kizárólag a fizika területére szorítkozott, vagy más szóval a világegyetem teljesen mechanikus területére.

De noha az „alsó szinten” fellép a determinizmus, nem szűnik meg a vágyakozás az emberi szabadság iránt. De az emberi szabadságot ekkor már szintén autonómnak tekintették. A szabadság – természet sémának most már mindkét része autonóm. Az egyén szabadságát most már nem csupán megváltásra nem szoruló szabadságnak, hanem abszolút szabadságnak tekintik.

Kivált Rousseau folytatott heves küzdelmet a szabadság megőrzése érdekében. Ő és követői az irodalomban és a művészetben a civilizáció elvetését követelik, mert korlátozza az embert szabadságában. Megszületik a bohém eszménykép. Úgy érzik, hogy az „alsó szinten” az ember géppé nyomorodott. A naturalistává lett tudomány súlyos teherré – ellenséggé vált. A szabadság egyre inkább elvész. Így azok, akik nem váltak szívükben modernné és nem fogadták el azt aényt, hogy ők csak gépek, gyűlölni kezdik a tudományt. Szabadságra vágyódnak, még ha ez a szabadság értelmetlen is, és így az autonóm szabadság és az autonóm gépiesség szembe kerülnek egymással.

Mi az autonóm szabadság? Olyan szabadság, amelyben az egyén a világmindenség középpontja. Az autonóm szabadság nem ismer korlátokat. Ezért, amikor az ember kezd érezni a gépiesség ránehezedő súlyát, Rousseau és társai szitkozódnak és átkozódnak az emberi szabadságukat fenyegető tudomány ellen. Az általuk hirdetett szabadság autonóm és megfégezhetetlen. Szabadság, korlátok nélkül. Szabadság, amely számára már nincs hely a racionális világban. Csupán reménykedik és próbálkozik abban az irányban, hogy a véges személyiséget szabaddá tegye – és amire eljut, az nem több, mint individuális önkifejezés. E korszak jelentőségét a modern ember fejlődésében akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hogy mindaddig a nyugati filozófiai iskoláknak a görög filozófiától kezdve, három közös alapelvük volt:

Az első, hogy racionalisták voltak. Ez azt jelenti, hogy az ember teljességgel önmagából indul ki, információkat gyűjt a részletekről, és ezekből vezeti le az általános fogalmakat. Ez fejezi ki helyesen a racionalizmus tartalmát, és ebben az értelemben használom a szót könyvemben.

Másodszor, valamennyien hittek a rációban, az értelemben. Ez a szó mást jelent, mint a racionalizmus. Abból indultak ki, hogy az ember bizalma saját értelmében teljesen megalapozott. Az antitézis kategóriájában gondolkodtak. Ha egy bizonyos dolog igaz, akkor az ellenkezője nem igaz. Erkölcsi téren: ha valami helyes, akkor az ellentéte helytelen, rossz. Ez a gondolkodásmód visszanyúlik az emberiség történelmének kezdetére. Semmi történelmi alapja nincs Heidegger állításának késői műveiben miszerint Szókratész és Arisztotelész előtt a görögök másként gondolkodtak volna. Az igazat megvallva, az ember csak így képes gondolkodni. A kijózanító tény az, hogy – még ha vissza is utasítjuk, hogy az antitézis és ráció módján gondolkozzunk -, ezt a visszautasítást is csak a ráció és antitézis segítségével tehetjük. Ha az ember azt mondja, hogy az antitézises gondolkodásmód hamis, valójában antitézis – fogalmat alkalmaz az antitézis tagadására. Isten így teremtett bennünket, és a gondolkodásnak nincs más módja. Ezért a klasszikus logika alapja, hogy „A” nem egyenlő „nem A” -val. Annak megértése, mit foglal magában az antitézisnek ez a módszertana, és mit jelent annak elutasítása, rendkívül fontos korunk gondolkodásának

megértéshez.

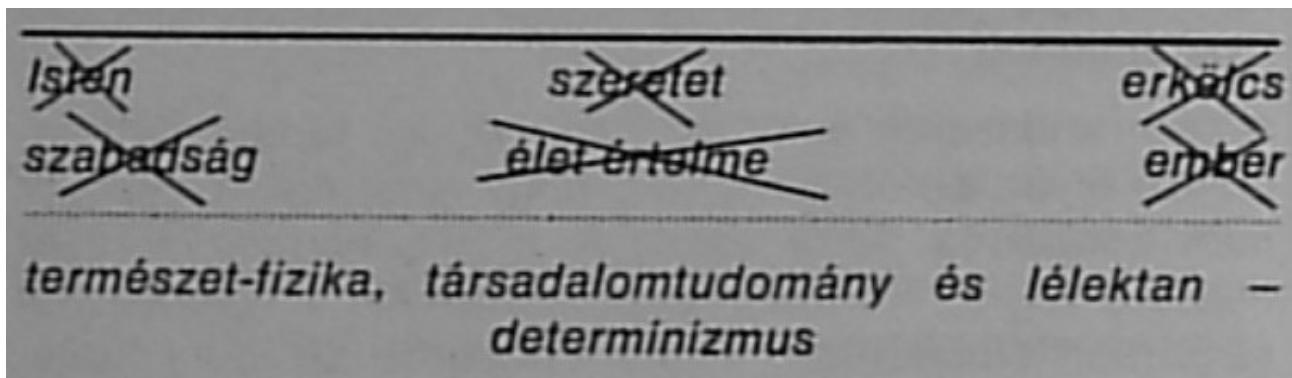
A harmadik, amit az ember kezdettől fogva a filozófia segítségével remélt elérni, az az, hogy egységes ismerethez jusson. Kant korában pl. az emberek görcsösen ragaszkodtak ehhez a reménységhez, minden ellenkező irányú nyomás ellenére. Remélték, hogy a racionalizmus + ráció segítségével tökéletes választ kapnak – olyan választ, amely felölel minden gondolkodást és az élet egészét. Néhány kevés kivétellel ez a törekvés jellemzett minden filozófiát Kant koráig és még az ő korában is.

A „MODERN” MODERN TUDOMÁNY

Mielőtt Hegelről szólnánk, aki a következő lépést jelenti a modern ember felé, szeretném röviden vázolni a tudományos gondolkodásban való változást, amely az imént leírt, filozófiai gondolkodásban történt változással összefügg. Ez rövid összefoglalást igényel. A régebbi tudósok hittek az ok-okozati összefüggés törvényszerűségében a természetben. Nem hittek azonban az ok-okozati összefüggésben egy zárt rendszeren belül. Ez a négy szó világokat választ el egymástól. Ez jelenti a különbséget a természettudomány és a naturalisztikus filozófiában gyökerező tudomány között. Ez jelenti a különbséget a modern tudomány és a között, amit én „modern” modern tudománynak nevezek. Fontos megjegyeznünk, hogy itt nem a tudomány, mint olyan csődjéről van szó; hanem arról, hogy a természeti oksági törvény egy lezárt rendszeren belül a tudósok uralkodó filozófiája lett.

A zárt rendszeren belül uralkodó oksági törvény feltételezése olyan befolyással volt, hogy most már a gépezet nem csupán a fizika területét uralja, hanem mindent magába foglal. Korábbi gondolkodók ezt a feltételezést szigorúan elutasították volna. Leonardo da Vinci tudta, mivel jár ez. Már láttuk, hogy ő megértette: aki racionalisztikusan, matematikával kezd, csak a részleteket ismeri, és a végén a mechanikára szorítkozik. Mivel ezt megértette, nem adta fel az általános fogalmak keresését. De abban a korszakban, amelyhez most elértünk tanulmányunkban, az autonóm „alsó szint” teljesen elnyelte a „felső szintet”. A „modern” modern tudós az alsó és felső szint teljes egységéhez ragaszkodik, és így a felső szint eltűnik. Nincs többé sem Isten, sem szabadság – minden benne foglaltatik a gépezetben. A tudományban ez a jelentős változás annak az eredménye volt, hogy a hangsúly áttevődött a természeti okok egységéről a zárt rendszerben való természeti okok egységére.

Egyet azonban jól meg kell jegyeznünk: akik ilyen irányba indultak – és most érkezünk meg a jelenbe -, még mindig ragaszkodnak az ismeret egységéhez, még mindig az egység klasszikus ideálját követik. De milyen eredménnyel jár az egység utáni vágy? Naturalizmusukba beleveszik immár nemcsak a fizikát; most már a pszichológia és a társadalomtudományok is benne vannak a gépezetben. Azt mondják, hogy egységre törekszenek, amely nem tűr megosztást. Ezen az alapon azonban egység csak úgy érhető el, ha a szabadságot egyszerűen kiiktatjuk. Így egy part nélküli determinista tengerben találjuk magunkat. Ha egységre törekszünk a természeti okok egysége alapján egy zárt rendszeren belül – annak eredménye, hogy a szabadság megszűnik létezni. Sőt szeretet sincs többé; megszűnik az embernek az az ősrégi törekvése is, amellyel az élet értelme után kutat. Más szavakkal, az történt valójában, hogy a választóvonal minden fölé került, és a régi „felső szint” -ből semmi sem maradt.

Az autonómmá lett természet elnyelte mind a kegyelmet, mind a szabadságot. Az autonómmá lett „alsó szint” mindig felemésztí a felsőt. Ebből a következőt kell megtanulnunk: valahányszor helyet adunk a dualizmusnak és autonóm területet képzünk ki az alsó szinten, az eredménye az, hogy az alsó elnyeli a felsőt. Már századok óta újra meg újra ez ismétlődik. Ha mesterségesen próbáljuk elkülöníteni a két területet és csak az egyikben tartjuk meg az autonómiát, az autonóm terület csakhamar elnyeli a másikat.

„MODERN” MODERN ERKÖLCSISÉG

Ennek természetesen hatása van az erkölcsiségre is. A 20. század pornográf írói mind Sade márki (1740 – 1814) követőinek tekinthetők. A 20. század újabban rendkívül fontos embernek tartja, nem csupán egy szennyírónak. Ha valakit 30 vagy 40 évvel ezelőtt rajtakaptak, hogy Angliában a könyvét olvassa, baja támadt a törvénnyel. Ma pedig nagy név a drámában, a filozófiában és az irodalomban. Minden „fekete” (nihilista) író, tehát a mai lázadó írók, Sade -t tartják példaképüknek. Miért? Nemcsak azért, mert szennyíró volt, még csak nem is csupán azért, mert a szexuális irodalmat eszköznék tartotta filozófiai eszmék kifejtésére, hanem azért, mert alapjában a kémiai determinizmus képviselője volt. Megértette, hogy mi lesz annak a következménye, ha az ember a nagy gépezet részévé válik. Ezt a következtetést vont le: Ha az ember determinálva van, akkor mindaz, ami van, az egyben helyes is. Ha az egész élet mechanizmus csupán – és csak ez valóságos -, akkor az erkölcs nem számít többé. Az erkölcs csupán egy szó a társadalmi keret megjelölésére. Az erkölcs eszköz, amellyel manipulálni lehet a társadalomban, amely a gépezet egy része. Az „erkölcs” pusztán nyelvi rokonszava az „erkölcstelenség” -nek. Mert az a helyes, ami van.

Ebből következik a második lépés – a férfi erősebb, mint a nő. Így alkotta a természet. Ezért a férfi azt teheti a nővel, amit akar. Sade -t börtönbe juttatta mind a monarchia, mind a köztársaság korában az, hogy prostituáltat tartott, tetszése szerint ütötte-verte, és ezt természetes jogának tekintette. Innen ered a szadista szó. De nem szabad elfelejtenünk, hogy filozófiai tételáll mögötte. A szadizmus nemcsak a mások kínzásából fakadó gyönyörűség. Beleértetődik, hogy ami van, az a helyes, és akinek a természet nagyobb erőt adott, annak joga van erre. A ma élő Sir Francis Crick, sőt még Freud is a pszichológiai determinizmusról szóló tételükben ugyanazt mondják, amit Sade márki már elmondott nekünk, hogy ti., az ember – része a gépezetnek. Ha pedig az így van, kikerülhetetlen Sade márki tétele: ami van, az helyes. Tulajdon kultúránkban látjuk, hogyan válik valóra ez az elv: ha elég sokáig mondogatjuk az embernek, hogy ő a gépezet része, hamarosan ennek megfelelően fog viselkedni. Ezt látjuk kultúránk minden területén – a kegyetlenséget hirdető színdarabokban, az utcai erőszakos cselekményekben, a gyilkosságokban, az emberkép megsemmisülésében a művészetben és az életben. Mindezek a tünetek és rajtuk kívül sok más, természetesen következményei a nyomon követett történelmi és filozófiai fejlődésnek.

Hol rontottuk el? Ismét csak vissza kell térnünk Aquinói Tamás elégtelen nézetéhez a bűnessel

kapcsolatban, amely bizonyos dolgoknak autonóm szerkezetet biztosított. Az autonómmá lett természet csakhamar elnyeli Istent, a kegyelmet, a szabadságot és végül magát az embert is. Egy ideig még csügghetünk a szabadságon, ajkunkon a szabadság szó, amint az Rousseau és követői kétségbeesve tették, de csakhamar szolgálássá lesz a szabadság.

HEGEL

Elérkeztünk a Kant után következő további jelentős lépéshez. Azt mondtuk, hogy a klasszikus filozófia és gondolkodás három közös alapfeltételhez tartotta magát – a racionalizmushoz, a racionalitáshoz, a gondolkodás erejébe vetett hithez és az egyetemes ismeretre vonatkozó reménységhez. Hegel előtt (1770 - 1831) minden filozófiai törekvés nagyjából ezt a vonalat követte: Valaki megpróbált olyan kört szerkeszteni, amely magában foglal minden gondolatot és az egész életet. Jött a következő ember, aki azt mondta: ez a válasz nem kielégítő, majd ő adja meg azt. A következő megint csak: „Te csődöt mondtál, de majd én megadom a választ.” Ismét egy másik: „Egyáltalán nem úgy, hanem így és így van ez”, s a következő megint csak ezt mondja: „Nem!” Alig meglepő, hogy a filozófiatörténettel való foglalkozás nem sok örömet okoz.

De Kant idejében már kimerültek a racionalisztikus racionális lehetőségek. A racionalisztikus előfeltételezésekből kiindulva, a „felső” és az „alsó szint” között olyan nagy lett a feszültség, hogy a kettő kezdett egymástól teljesen elszakadni. Kant és Hegel nyitja meg az utat a modern ember felé.

Mit mondott Hegel? Azzal érvel, hogy évezredek óta próbálkoznak az antitézis alapján a megoldás megtalálásával, de semmire sem jutottak. A humanisztikus – filozófiai gondolkodás megpróbálta megvetni a lábát a racionalizmusban, az értelem mindenhatóságában és az egyetemes ismeretben, de sikertelenül. Így – mondja – új utat kell keresni. Hosszú távon Hegelnek ez az új útja azt eredményezte, hogy a mai keresztnek nem értik meg gyermekeiket. Különösnek hangozhat, de így igaz. A Hegel hozta változás mélyebb volt, mint amikor egyik filozófiai rendszer felváltja a másikat. Két területen változtatta meg a játékszabályokat: az egyik az ismeretelmélet, tehát az arról szóló tanítás, hogy jutunk ismerethez, és mik annak határai, valamint érvényessége; azután a módszertan, azaz milyen módszerrel közelíthetjük meg az igazságot és az ismeretet.

Mondanivalója így foglalható össze: ne gondolkodjunk ezentúl az antitézis jegyében, hanem inkább a tézis – antitézis (tétel – ellentétel) rendszerében, ahol az eredmény mindig a szintézis. Ezzel megváltoztatta a világot. A keresztények azért nem értik meg ma gyermekeiket, mert azok már nem ugyanabban a keretben gondolkodnak, mint a szüleik. Nem pusztán azért tehát, mert más feleletekhez jutottak el. Maga a gondolkodás módszere változott meg.

Nem azért, mert a racionalista ember akarta volna ezt a változást. Kétségbeeséséből született ez, mert a racionalista gondolkodásmód századokon át csődöt mondott. Így jutottak el a döntéshez, hogy megmaradnak a racionalizmusban és feladják az értelem mindenhatóságába vetett hitet, a racionalitást.

Igaz, hogy Hegelt rendszerint idealistának tartják. Remélte, hogy a szintézis valahogy értelmes feleletet ad az emberi lét kérdésére. Mégis a modern emberre jellemző előfeltételeket teremtett. Az igazság mint igazság megszűnt, s uralkodik a szintézis (mind-mind) a maga relativizmusával.

Az Isten ellenes fellázadó ember magát a világegyetem központjának tartja, tehát autonómnak, és ebben van lázadó volta. Ragaszkodik racionalizmusához, és lázadásához, teljes autonómiájához, vagy részleges autonóm területeihez, még ha fel is kell adnia racionalitását.

KIERKEGAARD ÉS A KÉTSÉGBEESÉS VONALA

Hegel követője Kierkegaard (1813 – 1855), az első igazán modern ember, mert elfogadta azt, amit Leonardo és valamennyi társa elvetett. Feladta z egységes ismeret reménységét.

A megfogalmazása először ez volt:

kegyelem
természet

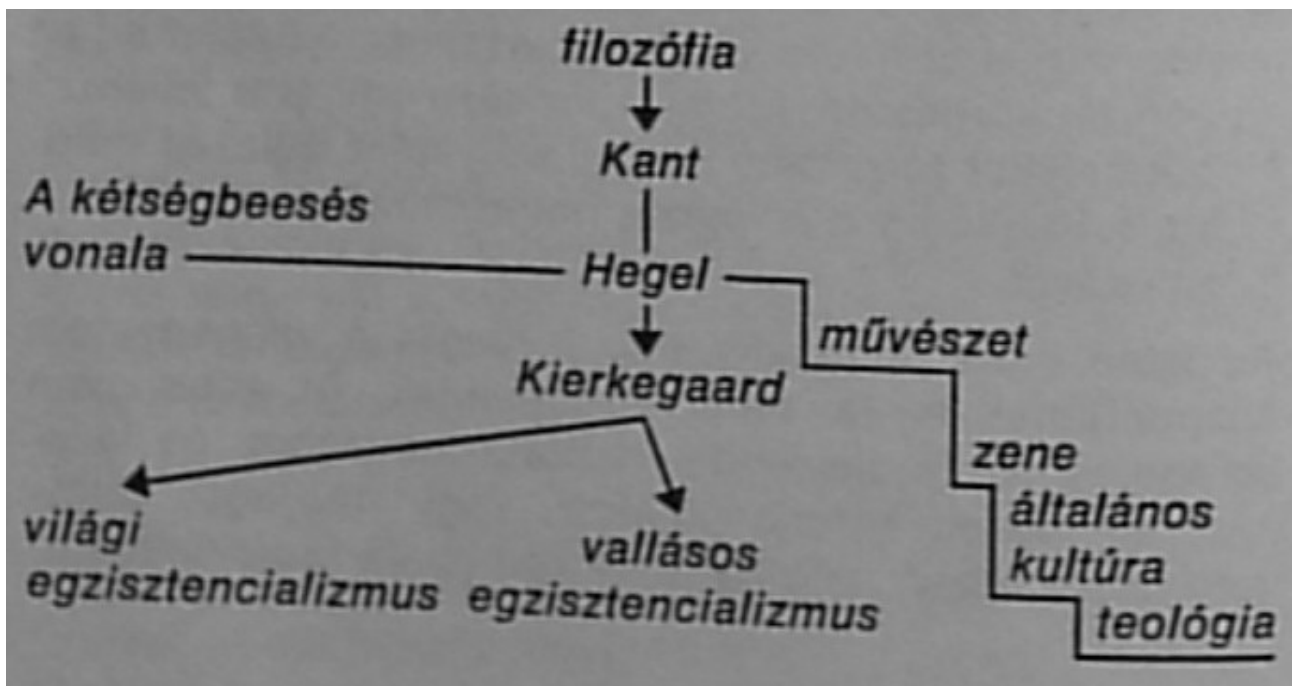
másodsor:

szabadság
természet

most pedig:

hit
értelem

A következő ábra a vonal időbeli lefolyását ábrázolja. A magasabb szinten vannak a korábbiak, az alacsonyabbakon a későbbiek. A lépcsők különböző tudományágakat jelölnek:

Az új gondolkodásmód három különböző szinten terjedt el. Először is földrajzilag Németországból kiindulva. Következésképpen Hollandiában és Svájcban előbb vált ismertté, mint Angliában, és ennél is később ismerték meg Amerikában.

Másodsor társadalmi osztályok szerint terjedt el. Először az értelmiség körében. Azután a tömegkommunikációs eszközök segítségével eljutott a munkásosztályhoz is. Kimaradt viszont a középosztály, amelynek jelentős része még ma is érintetlen tőle. Ez a középosztály sok tekintetben a

reformációnak köszönheti létét; hálásak lehetünk érte, mint a stabilitás forrásáért. Csakhogy ma már sokan ebből a társadalmi osztályból nem ismerik önnön stabilitásuk alapját. Nem tudják, miért is gondolkodnak még a régi módon – inkább megszokásból és emlékezésből, de valójában már elfelejtették, miért volt a régi gondolkodásmód megalapozott. Gyakran helyesen gondolkodnak – számukra az igazság igazság, a jog jog -, de már nem tudják, miért. Hogyan is érthetnék meg hát 20. századbeli gyermekeiket, akik új normák szerint gondolkodnak, akiknek az igazság már nem igazság, és nem az a helyes, ami helyes?

Az emberek nagy tömegei kritikátlanul vették át a tömegkommunikációs eszközök által az új gondolkodásmódot. Annál rosszabb számukra, hiszen valósággal el vannak árasztva vele, a film, a televízió, a könyvek, amiket olvasnak, a sajtó, a hetilapok, mind át vannak itatva ezzel az elemzés nélkül átvett új gondolkodásmóddal. Az értelmiség és a munkásosztály között jórészt érintetlenül találjuk a felső középosztályt. Nehézségeink kétségkívül abban vannak, hogy egyházi gyülekezeteink nagy része ebből a felső középosztályból tevődik össze, és azért nem értik a keresztyének saját gyermekeiket, mert ők más gondolkodásmódban nevelődtek fel. Nemcsak más dolgokon gondolkodnak, hanem másképpen is gondolkodnak. Gondolkodásuk oly mértékben más, hogy ha pl. azt mondjuk: a keresztyénség igaz, akkor nekik ez a mondat mást jelent, mint nekünk.

A harmadik vonal, amelyen ez az új gondolkodásmód elterjedt, az előző ábra szerint a tudományok és művészetek vonala: a filozófia, majd a zene, azután az általános kultúra, amely különböző területekre oszlik. Legutoljára jön a teológia. A művészetben pl. a nagy impresszionistáknak, mint Van Gogh (1853 – 1890), Gauguin (1848 – 1903) és Cézanne (1839 – 1906), azután a post-impresszionistáknál. És már itt is vagyunk a modern világban. Zenében Debussy (1862 – 1918) jelenti az áttörést. Az általános kultúrában gondolhatunk pl. egy emberre, mint T. S. Eliot, a teológiában pedig Barth Károly nyitotta ki az ajtót.⁴

Az ábrán ezt a vonalat a kétségbeesés vonalának nevezem. Ez nem jelenti azt, hogy a vonal alatt mindenki tartós melankóliában szenved, noha egyesek, mint pl. Francis Bacon a festő, valóban búskomor lett. Kétségbeesett volt Giacometti – úgy is halt meg.

Mi ennek a kétségbeesésnek a lényege? A remény feladása, hogy valaha is egységes választ találjunk a tudás és az élet nagy kérdéseire. A modern ember csak úgy tud racionalizmusában megmaradni, ha lemond az egységes válaszra irányuló minden reménységről. Korábban művelt ember nem mondott volna le sem az értelemről, sem az ismeret egységének reménységéről. A modern ember feladta ezt a reményét és kétségbeesésbe él – mert már elképzelhetetlennek tartja, hogy valaha is elérhetővé váljon minden emberi vágy beteljesülése.

4. fejezet AZ UGRÁS

Ezzel a lépéssel elérkeztünk Kierkegaardhoz és az „ugrás” -hoz. Már Kantnál megfigyelhettük, hogy a választóvonal a természet és az általános fogalmak között egyre erőteljesebb lett. Kierkegaard „ugrás” -a egyszer s mindenkorra véget vetett az egységére irányuló reménynek. Kierkegaard után ez a képlet maradt:

Az optimizmus szükségképpen nem racionális
minden racionalizmus = pesszimizmus

⁴ Aki van (Harmat, Budapest 1996) című könyvemben részletesen leírtam a kétségbeesés vonalának fejlődését ezeken a területeken (filozófia, művészet, zene, általános kultúra és teológia), attól az időtől kezdve, amikor a kétségbeesés vonala alá süllyedtek, egészen máig.

A két terület összekapcsolására minden remény megszűnt. A kettő között már semmi kapcsolat nincs – tökéletes a meghasonlás az „alsó” és „felső szint” között. A felső szintet az alsótól elválasztó vonal vastag betonfödémé lett, több száz méter vastag, magasfeszültségű szögesdróttal is biztosítva.

Ami megmaradt, valahogyan így fest: a vonal alatt van az értelem és a logika. A felső szint logikátlan és ésszerűtlen. A kettő között nincs kapcsolat. Más szavakkal: az alsó szinten, az értelem alapján az ember mint ember: halott. Itt csak részletek és mechanika létezik. Az ember létének nincs értelme, célja, jelentősége. Az emberre nézve csak pesszimizmus uralkodik. De fönt, ha az ember megteszi az értelemmel meg nem indokolható ugrást, van egy optimizmust adó, értelmet meghaladó hit. Így áll előttünk a modern ember teljes hasadtságában.

Aki közülünk keresztyén neveltetésű, vagy felsőbb középosztálybeli körökből való, nem lesz tudatos előtte, miért olyan vastag ez a választóvonal. Sokkal könnyebb ennek megértése egy Szajna-balparti, vagy a londoni egyetemre járó fiatalember számára. Neveltetésünk alapján azt gondoljuk, kell kapcsolatnak lennie a két világ között, korunk felelete azonban az, hogy „soha nem volt és nem is lesz”. Amikor az ember valaha is gondolt ilyen kapcsolatra, ez merő ábránd volt. Az értelem alapján az emberi lét céltalan. Az értelem és a logika alapján kezdettől fogva az. Hiú ábránd volt, valahányszor az ember azt hitte, hogy nem halt meg.

Így kell értenünk azt a kijelentést, hogy az ember halott. Nem azt jelenti, hogy egykor élt és most meghalt. Mindig is halott volt, csak nem volt meg a kellő ismerete ennek belátására.

SZEKULÁRIS EGZISZTENCIALIZMUS

Az egzisztencializmusnak Kierkegaard óta két fejlődési iránya van – szekuláris (világít) és vallásos egzisztencializmus.

A szekuláris egzisztencializmus három főágra oszlik: az első képviselője Jean Paul Sartre (1905 – 1980) és Camus (1913 – 1960) Franciaországban, Karl Jaspers (1883 – 1969) Svájcban és Martin Heidegger (1889 – 1976) Németországban. Vegyük előre Jean Paul Sartre -t. Értelmileg nézve a világ abszurd, és nekünk ebben a világban kell megpróbálnunk igazolni önmagunkat. Hogyan? Az igazolás az akarat útján. Ha valaki szakadó esőben megy az autóval és lát egy embert ázni a gyalogjárón – megállítja kocsiját és felveszi az illetőt. Ez abszurd dolog, de mit számít? Ő is semmi, a helyzet is semmi, de az autós ember akarat cselekedetével igazolta önmagát. A nehézség csak az, hogy az igazolásnak sem értelmi, sem logikus tartalma nincs – az akarat bármely irányú megnyilvánulása egyenértékű. Ezért, ha pl. hasonló helyzetben az illető nem állítja le kocsiját, hanem gázt ad és elüti azt az embert, ugyanúgy igazolja önmagát az akarat cselekvése által. Értik? Ha igen, sirassák meg a modern embert reménytelen helyzetében.

A másik ág képviselője Jaspers, a pszichológus a „végső élmény” -ről beszél. Ez olyan mélységes, hogy bizonyosságot ad önnön létünkéről és reménységet egy értelemmel teljes életre, még ha az értelem ilyen reményre okot nem ad. Ez a „végső élmény” azonban problematikus: az értelemtől teljesen leválasztva sem másokkal, sem önmagunkkal nem érthető meg. Az Amserdami (Szabad) Egyetem egyik hallgatója egyszer megpróbált ilyen élményre támaszkodni. Egy este a réten sétált és úgy éreste: most már van értelme az életnek. Mintegy két évvel később, amikor találkozott vele, az öngyilkosság szélén állt. Gondoljuk csak meg: az ember ragaszkodik az élet értelméhez és teszi ezt egy olyan élmény alapján, amelynek tartalmát még önmagával sem képes megértetni, csak ismételtetni tudja, hogy valóban megtörtént. Elég erős lehet ez az élmény hatása másnap reggelig,

de mi lesz két hét, két hónap, vagy két év múlva? Milyen reménytelen az ilyen „végső élményen” alapuló reménység!

Ráadásul ezt a végső élményt nem lehet előkészíteni. Jaspers kénytelen volt megmondani tanítványainak: Nem lehetnek biztosak abban, hogy az öngyilkosság által részesei lesznek-e ennek az élménynek – mivel ezek az emberek komolyan vették a dolgot és akár öngyilkosságra is készek voltak ennek érdekében. Nem tudunk a végső élményre felkészülni. A „felső szint” -re tartozik – csak úgy magától jön.

Harmadszor itt van Heidegger „szorongás” - a. A szorongás nem félelem, mert a félelemnek tárgya van. A szorongás a rettegés homályos érzete – valami afféle, amit akkor érez az ember, ha belép egy házba, amelyről úgy hallotta: kísértetek járnak benne. Heidegger minden mást erre az alapvető szorongásra épít fel. Szerinte teljesen mindegy, milyen éven evezünk a „felső szintet” -et. Ennek a rendszernek az alapja az ugrás. A reménység teljesen elszakadt a racionális „alsó szint” -jétől.

Ma már nemigen találunk a szó klasszikus értelmében vett filozófiát – csak anti-filozófiákat. Az emberek nem hiszik már, hogy az élet nagy kérdéseire értelmes feleletek találjanak. Az angolszász nyelvész-filozófusok visszahúzódtak a nagy kérdések tárgyalásától és a filozófiát kicsiny térre korlátozták. Csak a szavak meghatározásával foglalkoznak, és működési területük kizárólag az „alsó szint”. Az egzisztencialisták inkább tartották magukat a filozófia klasszikus fogalmához, amennyiben foglalkoznak a nagy kérdésekkel, de közben vallják az ésszerűség és reménység közötti teljes dichotómiát.

Ez a dichotómia (kettősség) teszi az embert modern emberré, nem pedig az a sokféle fogalom, amelyet „ugrásával” a „felső szint” -re helyez. Akármilyen kifejezést használ is a „felső szint” -tel kapcsolatban, akár világi, akár vallásos kifejezéseket, az eredmény ugyanaz, ha egyszer ebben a kettősségben gyökerezik. Ez választja el a modern embert egyfelől a reneszánsz emberétől, akiben megvolt a humanista egység reménye, másfelől a reformáció emberétől. Utóbbinak valóban megvolt az ésszerűsége a vonal felett és alatt, a bibliai kijelentés tartalma alapján.

VALLÁSOS EGZISZTENCIALIZMUS

A szekuláris egzisztencializmusnál látott általános kép megtalálható Barth Károly rendszerében és az ennek nyomán kifejlődött új teológiában. Nincs ésszel fölfogható kapcsolat a választóvonal fölötti és alatti világ között. Barth a bibliakritika híve, amely szerint – bár vannak benne tévedések -, mégis hinnünk kell a Bibliában. A „vallásos igazság” el lett különítve a Szentírás történeti igazságától. Az értelem számára nem maradt hely és nincs mód a Biblia értelmi igazolására. Ez az „ugrás” vallásos változata. Aquinói Tamás az „alsó szint” -en élő független embernek ajtót nyitott a természeti teológia és a Szentírástól független filozófia felé. A világi gondolkodásban ez minden reménynek egy irracionális „felső szint” -re való elhelyezéséhez vezetett. Hasonlóképp kényszerül a neo-ortodox teológiában az ember ugrásra, mert teljes ember-mivoltában semmit sem képes tenni értelmesen Isten keresésére. A neoortodox teológia az embert kevesebbnek tekint a Biblia bűnbe esett emberénél. A reformáció és a Szentírás tanítja ugyan, hogy a bűnbe esett ember semmit sem tehet saját megmentése érdekében, de értelme segítségével tudakolhatja a Szentírást, amely nemcsak a „vallásos igazság” -ot tartalmazza, hanem foglalkozik a történelemmel és a világmindenséggel is. Nemcsak mint értelmes lény, mint egész ember tudakolhatja az Írásokat, hanem felelős is azért, hogy azt tegye.

A „felső szint” -re helyezett fogalmak nem változtatnak az alaprendszeren. Ami a rendszert illeti, a vallásos vagy világi kifejezések használata a lényegben nem változtat. Különösen fontos

megfigyelnünk ebben a rendszerben, hogy ilyen vagy olyan formában újra meg újra utal a kierkegaard-i ugrás megtételének szükségességére. Mivel az ésszerű és a logikus teljesen elszakadt az irracionálistól és logikátlantól, az ugrás totális. A hit, akár világi, akár vallásos fogalmakkal határozzák meg, egy minden bizonyíték nélkül való ugrás, mert teljesen leszakad a logikától és az értelemről. Ebből is láthatjuk, miért állíthatják a modern teológusok azt, hogy bár a Biblia – szerintük – természettudományos és történelmi szempontból tele van hibával, ennek a hitre nézve nincs jelentősége. Mindegy, hogy milyen kifejezést használunk. A modern ember gondolkodásának minden területén megtaláljuk az ugrást. Az ember a kétségbeesés készíti erre az ugrásra, mert képtelen úgy élni, mint egy gép. Ez tehát a modern ember. Így fejeződik ki festészetében, zenéjében, regényirodalmában, drámáiban vagy vallásában.

AZ ÚJ TEOLÓGIA

Az új teológia nyelvhasználatában csak a vonal alatt találunk pontos meghatározott szavakat:

irracionális – többjelentésű szavak
racionális – meghatározott szavak

A vonal fölött a modern teológus számára meg nem határozott szavak vannak. Az „ugrás – teológia” mindent ebben a meghatározhatatlan szóban összpontosít. Tillich beszél pl. az „Istenen túl levő Isten” -ről – ahol az első „Isten” fogalma teljesen meghatározatlan. A természettudomány és történelem területére vonatkozó körülhatárolt fogalmak mind a vonal alatt helyezkednek el. Azon felül csak többértelmű szavakat találunk, amelyek értéke Tillich számára éppen abban van, hogy meghatározhatatlan.

A modern teológia úgy látszik előnyben van a szekuláris egzisztencializmussal szemben, hiszen az emberi nem emlékezetében mélyen gyökerező szavakat használ: „feltámadás”, „keresztre feszítés”, „Krisztus”, „Jézus”. Ezek a szavak a megértés ábrándját keltik. Értékük a modern teológusok számára a közölhetőség illúziójában van és abban az erőteljes reakcióban, amelyet a fogalmak kiváltak az emberekből. Ez a modern teológia előnye a világi egzisztencializmus és a modern szekuláris miszticizmus felett. Halljuk a „Jézus” szót, ez cselekedetre indít, de értelme soha sincs meghatározva. Az ilyen szavakat mindig az irracionális, a logikátlan világában használjuk. Elszakasztván a történelemtől és a kozmosztól, meghatározhatatlanok és megfoghatatlanok az „alsó szint” -en levő értelem számára, és nincs semmi bizonyosság arra nézve, hogy ezt az elválasztást a kétségbeesés szülte, és általa az ésszerűség birodalmában minden remény megszűnt. Valójában a kétségbeesés tette ezt, és a tényen nem változtat vallásos szavak használata sem.

ÉLMÉNYEK A „FELSŐ SZINT” -EN

Az Isten képére teremtett ember nem élhet semmiségének tudatában, ezért kétségbeesésének mindenféle fogalmát a „felső szint” -re helyezi. Annak bemutatására, mennyire mindegy, mi az, amit oda helyez, megpróbálom érzékeltetni ezek sokrétűségét. Már láttunk példákat, mint Sartre „egzisztenciális élmény” -ét, Jaspers „végső élmény” -ét és Heidegger „szorongás” -át. Mindegyik esetben az ember, tisztán az értelem és logika szemszögéből nézve: halott.

Aldous Huxley még valami igen lényegessel járult hozzá ehhez a gondolkodásmódhoz. Az „első rangú élmény” fogalmát vezette be. Ilyen első rangú élmény érdekében ajánlotta kábítószer használatát. Sok intelligens, LSD-vel élő emberrel volt dolgom, de alig találtam közöttük olyat, aki ne lett volna tisztában azzal, hogy kábítószer-élvezetre Huxley „első rangú élmény” -ről szóló tanítása ösztönözte. A kiindulópont az, hogy az „alsó szint” -en a természet és az élet értelmetlen.

Ezért éljünk kábítószerrel, hogy a racionális világgal kapcsolatban nem lévő közvetlen misztikus élményünk legyen. Amint már láttuk, Jaspers szerint az ember semmilyen módon sem készülhet fel erre az élményre. Huxley azonban ragaszkodott ahhoz a reményhez, hogy igenis előkészíthető kábítószer bevitelével. Minél inkább tekintik az emberek kultúránkat – Timothy Leary szavaival élve - „hamis társadalmi kulisszá” -nak, annál inkább nyúlnak a kábítószerhez.

A tulajdonképpeni ok, amiért ma annyian kábítószerrel élnek, nem a valóságtól való menekülés, hanem az ember kétségbeesése. Pusztán az értelem és a logika nem ad értelmet az életnek, és a kultúra is értelmét veszti. Ezért keres az ember megoldást az „első rangú élmények” -ben. Ez van a modern kábítószer-mánia mögött

Kapcsolatban van egy ezeréves panteista tradícióval, mivel a keleti misztikusok századokon át hasissal váltottak ki magukban vallásos élményeket. Semmi új nincs a nap alatt, még ha nekünk új is. A „The Humanist Frame” („A Humanista keret”) c. könyv utolsó fejezetét Aldous Huxley írta, közvetlenül halála előtt. Még itt is azért könyörög az „egészséges emberek” -nek, hogy éljenek kábítószerrel az „első rangú élmény” érdekében. Ebben vetette reménységét.

A fejlődésben hívó, optimista humanizmus további példa arra, hogy ha egyszer elfogadjuk a felső szintnek az alsótól való elkülönülését, nem számít, milyen fogalmakkal töltjük ki a felsőt. Ezt az eszmét hirdette Julian Huxley. Az optimista, evolucionista humanizmusnak nincs racionális alapja. Reménysége abban gyökerezik, hogy van ugrás a „manana” -hoz.

„mañana” -hoz.

43.p.

A bizonyítékokat keresők mindig azt a választ kapják: majd holnap. Ez az optimizmus „ugrás”, és kár nekünk egyetemeinken gyáván azt hinnünk, hogy a humanistáknak racionális alapjuk van optimista jelszavaikhoz. Bizony nincs – irracionalisták ők. Maga Julian Huxley is elismerte ezt, amikor felállította alaptételét, hogy az emberek jobban megállják a helyüket, ha úgy vélik, hogy van Isten. Huxley szerint nincs Isten, de mondjuk azt, hogy van Isten. Más szavakkal, míg Aldous Huxley a kábítószeren, Julian Huxley a vallásos ugrásban keresi a megoldást, még ha az utóbbi szerint ez hazugság is, hiszen szerinte Isten nincs. Ezért nem tartja összeegyeztethetetlennek saját felfogásával Julian Huxley, hogy előszót írjon Teilhard de Chardin: „Phenomenon of Man”⁵ c. könyvéhez. Mindketten alkalmazták az ugrást filozófiájukban. Mit sem jelent, hogy az egyik vallásos, a másik nem vallásos kifejezéseket használ, ha egyszer elfogadták a teljes dichotómiát és az ugrást. Egyes álláspontjaik távolabb állnak tőlünk, még megdöbbenőek, mások közelebbinek tűnnek, de végső soron nincs lényegesebb különbség köztük.

Az angol rádió harmadik adásának egyik programjában Anthony Flew feltette magának a kérdést: „Kifizetődik-e az erkölcsösség?”⁶ A rádiót használta fel véleményének propagálására, miszerint előfeltételei alapján az erkölcsösség nem fizetődik ki. Nem tudott azonban megállni előbbi állítása mellett. Előadása végén, minden előzmény nélkül, úgyszólván a levegőből veszi azt az állítást, hogy az erkölcsösség ugyan nem fizetődik ki, az ember mégsem teszi rosszul, ha lelkiismeretes. Hatalmas, nem megindokolt ugrás ez, hogy miért nem bolond az ember, ha lelkiismeretes, és mit jelent a „lelkiismeretes” szó fogalmi meghatározása.

Jellemző a racionalista, humanisztikus emberre, hogy kezdetben azt mondja: a keresztyénség nem eléggé racionális. Ma egy nagy ív leírása után mint misztikus él – bár mint egy egészen sajátos misztikus. Misztikájában afelé törekszik, aki nincs. A régi misztikusok mindig azt vallották, hogy

5 Collins, London: Harper and Row, New York, 1959

6 The Listener, 13 October, 1966

van valaki; az új misztikusok szerint ez nem számít, csupán a hit a fontos. Ez a hitbe vetett hit – akár világi, akár vallásos terminológiával fejezi ki magát. A lényeg az ugrás, nem pedig az ezt kifejező fogalmak. A verbalizáció, azaz a szimbólumrendszer változhat; akár vallásos, akár nem vallásos az a rendszer; nem számít, milyen szót használnak. A modern ember kényszer alatt áll: a választ a „felső szinten” kell keresnie, ezért ugrania kell, el a racionalizmustól, el az értelemről.

NYELVI ANALÍZIS ÉS AZ UGRÁS

Nemrégiben egy angol egyetemen, ahol a keresztyének ki voltak téve a nyelvész filozófusok támadásának, vezettem egy vitát. Néhányan a nyelvész filozófusok közül részt vettek rajta. A vita folyamán nyilvánvaló lett taktikájuk. Először kiépítették tekintélyüket a vonal alatti területen, a fogalmak értelmes meghatározásával. Ezután hirtelen ugrás következett náluk az optimista, fejlődésben hívő humanizmushoz, a vonal fölé, és saját presztízsiük alapján támadták a keresztyénséget. Egyikük-másikuk egészen racionális gondolkodónak látszott a szómeghatározásaiban. Ekkor következett viszont az ugrás, álarcot váltottak és a keresztyénséget a humanizmus alapján támadták, aminek semmi köze a nyelvi analízis vonal alatti területéhez. Amint mondtuk, a nyelvi analízis anti-filozófia olyan értelemben, hogy ezek az emberek saját filozófiai fogalmaikra korlátozták magukat. Nem teszik már fel azokat a kérdéseket, amelyeket a klasszikus filozófia mindig feltett. Ezért bármit is mondanak ezekről a kérdésekről, annak semmi kapcsolata sincs tudományos területükkel és ott szerzett elismerésükkel.

Figyelemre méltó, hogy napjainkban az egzisztencializmus és – más módon – a „meghatározó filozófia” is anti-filozófiává lett. A tulajdonképpeni filozófiai kifejezésmódok átcsúsznak olyanok birtokában, akik nem tartják magukat filozófusoknak a regényírókéba, a filmrendezőkébe, a jazz művelőibe, a hippikébe, sőt még az erőszaktól sem visszariadó teenager bandákéba. Ezek az emberek teszik fel valójában napjaink nagy kérdéseit és viaskodnak velük.

5. fejezet

A MŰVÉSZET MINT UGRÁS A „FELSŐ SZINT” -RE

Láttuk Rousseau idejétől kezdve a természet és szabadság közötti nagy szakadást. A természet a determinizmus, a gépezet kifejezője lett, és benne az ember reménytelenül foglya a gépezetnek. Azután a felső szinten látjuk a szabadságért küzdő embert. A szabadság, amelyért küzd, abszolút, határtalan és korlátlan. Isten nincs, korlátokat szabó általános elv sincs, s az egyén a teljes szabadságban igyekszik megvalósítani önmagát, de ugyanakkor érzi kárhóztatását, hogy a gépezet része lett. Ez a modern ember feszültsége.

A művészet különböző módokon ábrázolja ki ezt a feszültséget. Részben így értjük meg azt a sok fejtörést okozó tény, miért érzünk visszataszítónak sokat korunk művészetéből, ami az ember önkifejezése. Ez a művészet öntudatlanul a csodálatosan Isten képére teremtett, de elbukott ember természetének kifejezője. Mikor az ember a maga autonóm módján próbálja kiábrázolni szabadságát, sok művészi alkotása – ha nem is az összes – értelmetlenné és undorítóvá válik. Ezzel ellentétben számos ipari létesítménye egyre rendezettebb, sőt valóban szép lesz. Úgy gondolom, ezek azért lesznek egyre szebbek, mert alkalmazkodtak a meglévő, a világ mindenségben megtalálható formákhoz. Ez is mutatja, hogy a tudomány mint olyan, nem ismeri az autonóm szabadságot, hanem kénytelen alkalmazkodni ahhoz, ami van. Még ha azt is vallja a természettudós vagy filozófus, hogy minden véletlen és értelmetlen, mihelyt belép az univerzum világába, minden filozófiai látása ellenére alkalmazkodni kénytelen ahhoz, amit ott talál. Ha nem így tesz, akkor a tudomány nem tudomány többé, hanem csak technikai utópia. A tudományhoz hasonlóan az ipari tervezés is az univerzum formájához van kötve, azért gyakran sokkal szebb, mint az ember

lázadását, ocsmányságát és kétségbeesését kifejező Művészet (nagy M-mel). Így jutunk most a művészet bizonyos kifejezési formáihoz, amelyekben végbemegy az ugrás a „felső szint” -re.

KÖLTÉSZET: A KÉSŐI HEIDEGGER

Heidegger nem tudta elviselni saját egzisztencializmusát és megváltoztatta álláspontját – miután elmúlt 70 éves. Mi a filozófia?⁷ c. könyvét ezzel az intéssel zárja: „de nézzetek a költőre”. Amikor azt mondja: „hallgassatok a költőre”, ezzel nem a versek tartalmára akarja figyelmünket felhívni. A tartalom nem lényeges – figyelhetünk akár hat egymásnak ellentmondó költőre is. Nem tesz semmit, hiszen a tartalom a racionális körbe, az alsó szintre tartozik. Egyedül az fontos, hogy létezik egyáltalában költészet – és a költészet a felső szintre tartozik.

Heidegger álláspontja így fejezhető ki. A LÉT egy része az emberi lény, aki beszéd útján fejezi ki magát. Mivel tehát a világmindenségben szavak hangzanak el, van reménységünk a LÉT értelmére nézve. Így csak megállapíthatjuk a költő létezését, aki pusztán létezése által a LÉT prófétájává válik. Mivel költészet van világunkban, feltámad bennünk a remény, hogy több minden van az életben, mint amit racionálisan és logikusan észlelünk. Ez a tartalom nélküli irracionális felső szint további példája.

MŰVÉSZET: ANDRÉ MALRAUX

Malraux lenyűgöző személyiség. Átment az egzisztencializmuson, részt vett az ellenállási mozgalomban, kábítószert is fogyasztott, életének egy szakaszában durva és fékezhetetlen volt, végül Franciaország kultuszminisztere lett. „A csend hangjai” (Les voix du silence) c. könyve utolsó fejezetének ez a címe: „Az abszolútum utóhatása”. Ebből kitűnik, milyen jól érti az abszolútumba vetett reménység elhalása által okozott változást.

Jelenleg könyvek sokasága próbál megállapodásra jutni vele. Ezek közül néhányat ismertet a The New York Review of Books (New York-i Könyvszemle) 1966. október 6-i száma. A könyvismertetés végén találjuk a következő magyarázatot: „Malraux valamennyi műve ... a megoldás reménye nélkül legalább két álláspont közötti hasadtságát tükrözi: egy alapvető anti-humanizmus között (ami a körülményektől független az intellektuális gögben, hatalmi törekvésekben, erotikában stb. ábrázolódik ki), valamint egy végső fokon irracionális vágy, emberszeretetre való, vagy a racionálisan meg nem indokolható emberbaráti hajlam között.”

Más szavakkal, van egy „hasadtság” Malrauxban – a „felső szint” -re helyez valamit a művészetből, aminek semmiféle racionális alapja nincs. A racionalizmussal meghasonlott ember törekvése ez. A racionalizmus nem nyújt reménységet az embernek, ezért a művészethez fordul reménységért. A művészet kapcsolópontot ad, ugródeszkát, a szabadság reménységét mindazok közepette, amiket valótlanokként felismer. Az ember átok alatt van, ezt tudja is, és mégis reménységgel fordul a művészet felé, még ha értelme tisztában is van azzal, hogy nincs reménység. A könyvismertetés így folytatja: „Malraux a kétségbeesés fölé emelkedik, amikor magát és másokat ékesszólóan felszólítja, hogy a művészet időtlenségében ismerjék fel az embert magát.” Így Malraux egész életműve – regényei, művészettörténete, francia kultuszminiszterként végzett munkája – együttvéve monumentális kifejezője ennek a szakadéknak és ugrásnak.

A szakadék és ugrás bennünket körülvevő rendszere monolitikus tömb. Ebbe beletartozik az angol Sir Herbert Read is. Érti ezeket az összefüggéseket, amit „A modern művészet filozófiája” c. könyvében Gauguinról írt megállapítása bizonyít: „Gauguin (mint festő) a szépség iránti

7 Vision Press, London, 1958.

szeretetével helyettesítette az embernek a Teremtője iránti szeretetét”. De azt is látja, hogy az értelem helyett kell hogy adjon a művészet misztikájának – nem csupán elméletileg, hanem a holnap nevelése kiindulópontjaként⁸ Így Sir Herbert Read szerint is a művészet a nagy ugrás útján elérhető válasz.

PICASSO

További példával szolgál Picasso. Ő megkísérelte az egyetemes érvényűt absztrakció útján megalkotni. Absztrakt festményeivel odáig ment, hogy már nem tekintette lényegesnek a szőke nőnek a barnától, a férfinak a nőtől, vagy éppen az embernek egy széktől való megkülönböztetését. Annyira absztrakt volt, hogy saját maga alkotta univerzumát tette vászonra – egy időben valósággal saját vásznának istenévé tette magát. Abban a pillanatban azonban, amikor egyetemeset alkotott és nem részleteket, fejfel szaladt a modern ember dilemmájának: az elvesztett kapcsolat problémájának. A festmény előtt álló személy elvesztette kapcsolatát a kép tárgyával – nem ismeri fel, mit ábrázol az. Mit ér, ha az ember isten lesz egy hatvanszor száz centiméteres vásznon, de senki sem tudja, miről beszél!

Tanulságos azonban látni, mi történt, amikor Picasso szerelmes lett. Elkezdte keresztülnézni a vásznat ezzel a mondattal: „Szeretem Évát”. Egyszerre kapcsolat támadt a képet néző ember és Picasso között, de ez irracionális kapcsolat volt, Picassonak Éva iránt érzett szerelmén alapult. Ez érthető számunkra, de nem a festmény tárgya alapján, amit nem értünk. Íme, ismét csak az ugrás. Ha a festő racionálisan próbálja kifejezni saját univerzumát, logikus módon elvesz a közölhetőség lehetősége. De újra visszanyeri azt az álláspontjának racionalitásával ellentétes ugrásban. Mivel azonban mégis csak ember, szükséges megtennie az ugrást, kivált ha szerelmes lesz.

Ettől kezdve Picasso művein pontosan megállapítható – mégpedig a képeken tapasztalt változásokból -, mikor volt szerelmes és mikor nem. Később pl., mikor Olgába szeretett bele és feleségül vette, egészen emberi módon ábrázolta. Nem azt mondom, hogy többi festményei nem nagyszerűek. Nagy festő ő, de utat tévesztett ember. Nem sikerült elérnie kitűzött célját, az egyetemes kiábrázolását, és ettől fogva élete feszültségek sorozata. Mikor Olga iránti szerelme elpárologott, festményei is megváltoztak. Ezután, pár évvel ezelőtt láttam néhány munkáját, amikor megint csak szerelmes lett, ezúttal Jacqueline-be. Ekkor azt mondtam: „Picasso megint új korszakába érkezett – szereti ezt az asszonyt”. Később valóban feleségül vette, ez volt második házassága. Így fejezi ki az Olgáról és Jacqueline-ről festett képeiben – szinte minden egyéb művével ellentétben – a szimbólumrendszerbe való irracionális ugrást. Ez azonban ugyanaz az irracionális ugrás, amit mások szavakkal fejeznek ki.

Mellesleg, ugyanezt tette Salvador Dali, amikor a keresztyén művészetből kölcsönzött szimbólumokat festett, és így tette meg a nagy ugrást régi szürrealizmusából új miszticizmusába. Késői műveiben a keresztyén szimbólumokat másodlagos értelmük és nem lényegi mondanivalójuk szerint használja, éppúgy, mint a mai modern teológia. Ez azonban nem jelent lényeges különbséget. Alapja az ugrás, és a keresztyén szimbólumok sejtető hatása csak az igaz közlés illúzióját kívánja kelteni.

LEONARD BERNSTEIN

Amint látjuk, ma csaknem egységes képlet áll előttünk: a szakadék és az ugrás képe. Ha az ugrást mint kikerülhetetlen szükségletet elfogadjuk, már teljesen mindegy, mit helyezünk a vonal fölé, vagy milyen fogalmakkal, vagy éppen szimbólumrendszerekkel fejezzük ki a felső szintet. Leonard

⁸ “What ever Happened to the Great Simplicities”, Saturday Review, 1967 Feb. 18.

Bernstein pl. A Kaddish szimfóniájá -val fejezte ki, hogy a zene a felső szint reménysége. A modern ember lényeges vonása, hogy elfogadja ezt a kétszintes helyzetet, függetlenül attól, milyen szavakat vagy szimbólumokat használ ennek kifejezésére. Az értelem körén belül az ember halott, és egyetlen reménye valamiféle, az értelem számára megközelíthetetlen ugrás. A két szint között nincs érintkezési pont.

PORNOGRÁFIA

Ugyanilyen módon magyarázható a modern pornográf irodalom is. Minden korban volt ilyenfajta irodalom, de ez a mostani valami egészen sajátos. Nem csupán szennyirodalom, sok mai pornográf mű filozófiai megállapításokat tartalmaz. Henry Miller művei például megállapítják, hogy az értelem és logika szemével nézve a szex is halott; de későbbi írásaiban átcsap egy panteizmusba, az élet értelmének megtalálása reményében.

A modern pornográf irodalom másik jellemvonása Terry Southern műveiben mutatkozik meg. Ő a „Candy” és a „Mágikus keresztyén” szerzője. Szennyes és destruktív volta ellenére komoly megállapításokat tesz. Candy-t „Keresztyén Candy” -nak nevezi. Ez lényeges. A szerző szétzúzza a keresztyén álláspontot. De mit tesz a helyébe? A „Lázadó írók”⁹ c. könyv bevezetésében a következőképpen érvel. A bevezetést „Az aranykor küszöbének etikája” címmel látja el és kimutatja a modern nyugati ember darabokra való széthullását. Utal a modern ember kizárólag lélektani tájékozódására. Van egy kiváltképpen találó mondata pszichológiailag tájékozódó kultúránkról. „Mélyebb értelme, a századunkat megelőző bármely kor filozófiai vagy kulturális rendszerével szemben romboló, mert végső jelentése: nincs vétek, amivel lerombolja a bűn fogalmát”. Természetesen nem úgy érti, hogy az ember nem követ el bűntényt, hanem a tisztán pszichológiai tájékozódás mellett a „bűnt” nem létezőnek tekinti. Akármit tesz is az ember, nem látja bűnnek, erkölcsileg rossznak.

A hívő keresztyének hajlamosak az ilyen embereket mint elveszetteket leírni, és azután csodálkozni, hogy nem értik a modern embert. Valójában ezek az emberek a ma filozófusai. Egyetemeinken a filozófiai tanszékek nagyrészt gyakorlatilag betöltetlenek. Korunk filozófiáját a Southern -féle emberek írják. Aki az előbb idézett bevezetést végigolvassa, annak eláll a lélegzete ettől a borzalmas írástól. Szinte szeretne felkiáltani: „Nos, mi az, ami még marad?!” Fantasztikus, amit az előszó végén olvashatunk, hogy azért írnak ma pornográf irodalmat, mert remélik, hogy kikerekedik belőle az aranykor etikája. Így a pornográf irodalmat a felső szintre helyezik. A pornográfiát egyetlen lehetőségként – a szabadságba vivő ugrásnak vélik. Összezúzzák az alsó szint halott formáit, azt mondják: nem tűrik tovább zsarnokságát. És noha ezek között az írások között sok a mocskok, vannak, amelyek komolyan foglalkoznak a problémával és abban reménykednek, hogy a pornográfia új aranykort vezet be. Íme, itt látjuk Rousseau és az autonóm szabadság végső természetes következményét. Emlékezzünk vissza, hogy a reneszánszban ilyen dualisztikus felosztás volt:

lírai költészet – szellemi szeretet
regényírók és komikus költők (pornográfia)

De ma a racionalista humanizmus logikusan teljes dichotómiává fejlődött, amelyben a felső és alsó szint egészen kettéválik:

az autonóm pornográfia, mint az ember szabadságára vonatkozó egyetlen reménység
racionalitás – az ember halott

9 Writers in Revolt, Berkeley Publishing Comp., New York, 1963

Ez megint csak olyan személytelen miszticizmus, ahol senki sincs, - a racionalizmus arcába csapó miszticizmus. Senki sincs, és mégis – vágyódásától üzve, mert Isten képére teremtett – az ember kétségbeesésében kész mindenhová ugrani, még azt is remélni meri, hogy a nyilvánosházak negyedéből aranykorszak sejlík elő.

Nemrég komoly pornográf mű született, amelyben egy asszony – Isten nem lévén – egy férfi kezére adja magát, hogy az verje. A könyv kifejezetten annak megállapítására jut el, hogy – Isten híján – a nő mégis valakinek a tulajdona akar lenni, és elidegenedett életében még az ütéseknek és a fájdalomnak is örül, mert ezzel bizonyítja, hogy valami, valaki birtokában van.

Ezek az emberek teljes kétségbeesésben élnek. Életre-halálra menő küzdelem ez. Ha igazán szeretjük az embereket, itt az ideje, hogy megértsük őket, és ne csak saját kised játékainkat játszunk, vagy éppen magunk is észrevétlenül ugyanebbe a dualisztikus gondolatmenet kerékvágásába essünk.

A KÉPTELENSÉG SZÍNHÁZA

Ez a kétségbeesés visszatükröződik a képtelenség színházában is. Az abszurdum hangsúlyozása a Sartre -i gondolkodás struktúrájára emlékeztet. Az ember nem más, mint tragikus tréfa a totális kozmikus képtelenség keretei között. Összezavarták vágyai, amelyek megvalósulására racionálisan nézve, ebben a világban semmi remény nincs. A képtelenség színháza által kifejezett szemléletmód azonban túlmegy Sartre -on. Mikor Sartre a világ képtelenségét hozza kifejezésre, ezt normális szavakkal és mondatokkal teszi. Az abszurdum színháza viszont tudatosan használ abnormális szintakszist és elértékteleníti a szavakat, hogy annál hangosabban kiáltsa: minden képtelenség.

Az angol rádióból (BBC) jól ismert Martin Esslin könyvet írt erről a tárgyról, igen érdekes bevezetéssel: „Az abszurdum képtelensége”¹⁰ címmel. Az abszurdum színházában szerinte három lépést különböztethetünk meg. Az első lépés azt mondja a polgárságnak: Ébredj fel! Épp elég régóta alszol. Ébreszd fel, rugdost meg az ágyát, és önts egy vödör vizet a nyakába az abszurd színházzal. Amint felébredt, nézz a szemébe és mondd meg neki: nincs semmi sem. Ez a második lépés. Van azonban egy harmadik, ismét csak a „felső szint” miszticizmusába vezető lépés is. Ez a „felső szint” -miszticizmus kísérlet a közlési eszközökön „felül” kommunikációra. Mint ilyen, hasonló a Marcel Duchamp-ra visszavezethető Happenings-ekkel és Environments-ekkel (történet és környezet), az érzékeknek elektronikus zenével történő bombázásához, a szélsőséges filmekkel, az utolsó Beatles lemezek pszichodélikus elemeihez, és Marshall McLuhan „hideg-közlés” elméletének néhány pontjához. Nincs itt hely a téma részleteiben történő megvizsgálására, szerintem azonban ez a kommunikáció „fölköti” kommunikáció, amelynek az értelemhez semmi köze nincs – nem tud semmit közölni és azért manipulációs eszközként kell tekintenünk, és mint ilyet, komolyan kell vennünk. Azt is meg kell látnunk, hogy az abszurdum színházának első két lépése pesszimista, a harmadik azonban ismét csak az előző kettőből semmi képpen sem levezethető misztikus ugrás.

6. fejezetének ŐRÜLET

Még mindig nem merítettük ki az ugrás témáját. Más területeken is mutatkozik. Fontos itt Michel Foucault nemrég megjelent könyve: „Őrület és civilizáció”.¹¹ A New York Review of Books 1966. november 3. számában „A boldogság dicsérete” címen ezt írja róla Stephen Marcus kritikus

10 The Theater of the Absurd (Anchor Books, New York, 1961)

11 Madness and Civilization, Pantheon, New York, 1966

(Columbia egyetem): „Foucault tulajdonképpen az értelem tekintélyét támadja ... Ebben korunk haladó gondolkodásának fontos irányzatát képviseli. Amikor a racionális értelem transcendens erőit kétségbeesetten feladja, korunk egyik döntő igazságát képviseli — mégpedig azt, hogy a 19. század ígéretei nem váltak valóra”. Más szavakkal, a felvilágosodás örökösei megígérték racionális alapon az egyetemes választ a nagy kérdésekre. Foucault helyesen állapítja meg, hogy ez az ígéret teljesítetlen maradt. A könyvismertető így folytatja: „Részben ezért fordul Foucault végül a modern kor örült és félörült művészei és gondolkodói felé... ezek megnyilatkozásaikban a világot vádolják. Örültségük következtében művészetük nyelve dramatizálja a világ véttségét, és kényszeríti azt, hogy tudatosan önmagára ismerjen.” Jó lelkiismerettel nem tagadhatjuk ezeknek a megfigyeléseknek az erejét és igaz voltát; a jelen intellektuális helyzetének egy realitását tagadják meg - azét a jelenét, amely mindenek felett levőnek tekinti önmagát, túl a modernségen, túl a történelmen, túl a társadalmon, túl a pszichológián ... Elvetettük immár magunktól a tizenkilencedik és huszadik század gondolkodási rendszereit, elhasználtuk azokat, anélkül, hogy egy új igazsággal felülmúltuk volna, vagy helyükbe valami hozzájuk hasonlót fedeztünk volna fel”.

Más szavakkal, a racionalisták semmiféle egységet nem találtak, sem valami reményt egy racionális megoldásra. Úgy látjuk, végső következtetésében Foucault Rousseau nyomdokain jár: az autonóm szabadság vége az örület.

Pompás dolog örülni, mert akkor végre — szabad vagy.

Az irracionális - az igazi szabadság az örület

A racionális — az ember halott

Azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy Foucaultnak és könyvismertetőjének véleménye egyedülálló és túlzott, ezért nem kell komolyan venni. Pedig az elterjedt kábítószer élvezet sem más, mint önként vállalt — és remélhetőleg — átmeneti elmebaj. A kábítószer élvezet és a tudathasadás hatásai meglepően hasonlítanak. Sok kábítószerrel élő ember tudja ezt — mégis ezren és ezren élnek ma kábítószerrel. A Newsweek 1967. február 6-i száma írja, hogy a San Francisco -i hippik a „Mi győzni fogunk” (a polgárjogért küzdők indulója) dallamára azt éneklük: „Mi mind örültek vagyunk”. Foucault nem esik messzire Aldous Huxley -től. Ne higgyük, hogy elszigetelten áll, és ezért korunk és a kettősség megértéséhez nem járul hozzá. Annak a hasadtságnak, amelyben a reménység elszakad az értelemről, logikus végeredménye a minden értelemmel való szakítás.

A FILM ÉS TELEVÍZIÓ „FELSŐ SZINTJE”

Ezt a csaknem egységes, masszív koncepciót érezni lehet a mozi és a tv területén is, éppúgy, mint a már ismertett területeken. Korunk tehetséges filmrendezőinek — Bergmann -nak, Fellininek, Antonioninak, Slesin -gernek, a párizsi avant-garde filmek rendezőinek vagy az olaszországi kettős -neoknak gyakorlatilag ugyanaz a mondanivalójuk. Az emberek gyakran kérdeik: az amerikai vagy az angol televízió a jobb? Nos, melyik tetszik jobban: ha halálra szórakoztatnak, vagy ha okosan irányított ütésekkel ölnek meg? Úgy látszik, e kettő között lehet csak választani. Az angol tv jobb, amennyiben komolyabb, de túlságosan a huszadik századi mentalitást képviseli. Hallottam véletlenül egy közismert disznó kifejezést használó BBC adást. Alapos eltérés ez a régi elvektől, mégis, ha választhatnánk, inkább ezerszer hallanám azt a bizonyos trágár szót, mint a 20. századi gondolkodásmód szinte tudatalatti befecskendezését, a nélkül a szó nélkül. Az igazi veszély abban van, hogy népünk átveszi ezt a gondolkodásmódot, anélkül hogy észrevenné, valójában mi történik vele. Ezért hatotta át ez a szellem az alacsonyabb kulturális rétegeket éppúgy, mint az értelmiségieket.

Bergmann elmondja, hogy első filmjeiben egzisztencializmust akart tanítani. Azután — miként előtte Heidegger — arra a megállapításra jutott, hogy ez nem kielégítő. Akkor készítette „A csend” című, gyökeres változást mutató filmjét. „A csend” szerint az ember valójában halott. Újfajta mozi mutat be - a kamera egyszerűen az életre irányul és nem emberi kifejezésekkel egyszerűen bemutatja értelmetlenségét. A film nem más, mint képek sorozata, mindenféle emberi megállapítás nélkül.

Ugyanezt a szemléletmódot találjuk meg korunk ún. „fekete (nihilista) írói” -nál. Ez adja Capote: „Hidegvérrel” c. könyvének fontosságát. Szinte valamennyi kritikusa szerint Capote könyvében semmiféle erkölcsi ítélet nem található. Egyszerűen tudósít: — „felragadta a gyilkos fegyvert, és megtette...” - egy megállapítás, amelyet egy felvevőgéppel összekapcsolt számítógéptől várhatnánk. Sokan tekintik „A csend” -et, a „Hidegvérrel” -t és az avant-garde művészet többi alkotásait új korszaknak a film és az irodalom terén. De miféle mozi és miféle irodalom ez? Nincs benne véleményalkotás, nincs emberi elem, csak olyan megállapítások, amelyeket a kamera és a számítógép is meg tud tenni. Íme, itt a bizonyíték arról, hogy az „alsó szinten” az ember halott.

De a mai film legmeghökkenőbb megállapítása nem az, hogy az ember halott az „alsó szinten”, hanem annak erőteljes kifejezése, hogy micsoda az ember, ha megtette az ugrást a választóvonal fölé. E filmek közt az első volt a „Tavaly Marienbadban”. Ez nem az én magánvéleményem. A filmrendező maga mondta, hogy ezt a helyzetet akarta a filmen megmutatni a hosszú, véget nem érő folyásokkal és az összefüggés teljes hiányával.

Ha a vonal alatt az ember halott, a vonal fölött, a nem racionális ugrás minden kategória nélkül marad. Nincsenek kategóriák, mert azok az értelemhez és a logikához kapcsolódnak. Ezért nincs igazság a hazugság ellentétékén, sem pedig jó, szemben a rosszal — az ember minden kapaszkodó nélkül sodródik.

A „Szelleme Juliet” -je is az ilyen filmek közül való. Egy manchesteri egyetemista mondta nekem, harmadszor is megnézi ezt a filmet, hogy végre kihámozza, mi benne a valóság és mi a pusztá fantázia. Akkor még nem láttam a filmet, csak később, egy kis londoni stúdió-színházban. Ha már előzőleg láttam volna, megmondtam volna neki, hogy ne töprengjen rajta. Megnézheti az ember tíz ezerszer is, mégsem találja ki. Szándékosan úgy készült a film, hogy meggátolja a nézőt a különbségtételben az objektív valóság és a fantázia között. Nincsenek benne kategóriák. Az ember nem tudja, mi benne a való, mi az illúzió, mi a pszichologikus és mi az örület.

Antonioni Blow-up-ja („A felnagyítás”) a legutóbbi ugyanilyen mondanivalójú film, a „felső szintre” került modern ember portréja, ahol nincsenek kategóriák. Mint lényeges vonást hangsúlyozza: Ez a kategóriátlanság az oka, hogy ha egyszer elfogadjuk a törést, úgy teljesen mindegy, hogy mivel töltjük ki a felső szintet.

A FELSŐ SZINT MISZTICIZMUSA

A személy nélküli miszticizmusnak - mint már korábban is meghatároztuk — nincsenek kategóriái, ezért teljesen mindegy, hogy a felső szinten vallásos vagy nem vallásos fogalmakat, művészi-szimbolikus jelképrendszert, vagy pornográf kifejezéseket használunk.

Ugyanez az elv jellemzi a modern teológiát - a vonal alatt nem csupán az ember halott, hanem a vonal alatt Isten is halott. Az „Isten halott” irányzat teológusai nagyon világosan megmondják: „Semmi értelme sincs a felső szinten Istenről beszélni, ha egyszer semmit sem tudunk róla. Mondjuk meg inkább becsületesen, hogy „Isten halott”. Azzal a háttérrel, amelyet — mint láttuk -az

általános kultúra kialakított, megérthetjük, miért untak bele ezek a teológusok a játékba. Minek vessződjünk ezekkel a kegyes kifejezésekkel? Miért ne mondjuk ki, hogy mindennek vége, elfogadtuk az alsó szint racionális következtetését, az Isten halott voltát.

A divatos liberális teológiát a következőképpen ábrázolhatjuk:

nem	„Isten” csak egy diffúz fogalom — nincs
<u>racionális</u>	<u>megragadható tartalom Istennel kapcsolatban — nincs személyes Isten</u>
racionális	Isten hatott
	az ember hatott

A felső szinten, az éppen vázolt légüres térben már el sem tudják képzelni a modern teológusok, hogy az Isten *szóval* jelzett fogalomnak valóságos tartalma lenne. Csak fogalmi jelrendszeren alapuló jelentéstani magyarázat maradt. A modern teológia a „vonalon felül” már csak filozófiai elképzelést, végtelen, személytelen „minden”-t lát. Itt rendkívül közel kerül a nyugati gondolkodásmód a keletihez. A modern teológia elvesztette a bibliai kijelentés és a reformáció végtelen, ugyanakkor személyes Istenét. A mai liberális teológiának már csak pótlékként vannak „istenes” szavai.

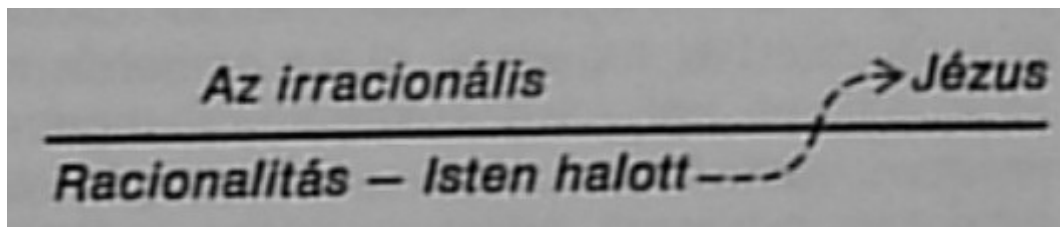
T. H. Huxley élesen látó prófétának bizonyult mindebben. 1890-ben¹² tette azt a megállapítást, hogy eljön az idő, amikor az ember hitének tartalma teljesen megüresedik, különösen ami az Ábrahám előtti bibliai kor leírását illeti. Azután: „A hit mindenfajta valóságtól elszakadva büszkén és megközelíthetetlenül állja a hitetlenek támadását”. Mert a modern teológia elfogadta a kettősséget, és elkülönítette a vallást a bizonyítható valóságok világától, ezért került abba a helyzetbe, amelyet a nagypapa Huxley megjövendölt. A modern teológia igen kevésé különbözik már az agnoszticizmustól, vagy akár az 1890-es évek ateizmusától.

Napjainkban tehát a hit tere irracionális és illogikus világba került, szemben a racionális és logikus világgal. A bizonyíthatatlan áll szemben a bizonyíthatóval. A modern teológusok inkább másodlagos utalásokat használnak, mint meghatározásokat — szavaik csak jelképek, meghatározást nem adnak, ellentétben a világosan és gondosan meghatározott tudományos szimbólumokkal. A hit nem vitatható, mert lehet bármi — nincs rá mód, hogy szabályszerű fogalmi kategóriákkal meghatározzuk. Évszázadokkal ezelőtt Aquinói Tamás autonóm részt iktatott be teológiai-filozófiai rendszerébe: ennek végeredménye a modern teológia.

JÉZUS, A MEGHATÁROZHATATLAN JELSZÓ

Az „Isten halott” teológiai iskola még használja a Jézus szót. Pl. Paul van Buren „Az evangélium szekuláris jelentése” c. művében mondja, hogy ma az az egyik probléma, hogy maga az „Isten” szó — halott. A továbbiakban azonban rámutat arra, hogy ezáltal nem vagyunk szegényebbek, mert minden szükségeset megkapunk az ember Jézus Krisztusban. Nála azonban Jézus meghatározhatatlan szimbólum. Azért használják ezt a szót, mert mélyen az emberi nem emlékezetében gyökerezik. Nem más ez, mint egy vallásos cégtáblát viselő humanizmus, amelynek tetszés szerinti tartalmat adnak. Ezek az emberek egyszerre csak fogták és áthelyezték a Krisztus szót, a benne rejlő fogalmi társítás miatt, a felső szintre. Itt újra azt látjuk, hogy szinte mindegy, milyen szót teszünk oda — lehet az akár bibliai fogalom is —, ha egyszer a rendszerünk alapja az ugrás.

12 Science and Hebrew Tradition, Huxley's Collected Essays 4. kötete (McMillan, London, 1902)

Ebből kitűnik, mennyire kell vigyázni a keresztyén embernek. A Weekend Telegraph 1966. december 16-i számában Marghanita Laski újfajta, kifejlődőben levő miszticizmusokról beszél, és azt mondja, „miképpen lehetne bebizonyítani, hogy igazak vagy hamisak azok?” Fejtegetését abban foglalja össze, hogy az emberek egyre jobban kivonják a vallásos dolgokat a megvitathatóság világából, és áthelyezik a megvitathatatlanba, ahol már nem kell félniök, hogy azokat bebizonyítják vagy megcáfolják.

Az evangéliumi keresztyének legyenek nagyon óvatosak, mert saját köreikből többen állítják újabban azt, hogy nem az a döntő, hogy valamely tételt lehet-e bizonyítani vagy cáfolni, hanem az a lényeges, hogy az ember Jézussal találkozzék. Ha a keresztyén ilyen kijelentést tesz, ezzel tudatosan vagy öntudatlanul megtette a lépést a felső régióba.

Nem racionális — találkozás Jézussal

Racionális — az állítások bizonyítására még csak kísérletet sem teszünk

Ha azt hisszük, kikerüljük a modern világ részéről a támadásokat azzal, ha a Szentírás kategorikus kijelentéseit elerőtlenítjük és egyszerűen a vonal fölé helyezzük a „Jézus” vagy „megtapasztalás” szót, szembe kell néznünk a kérdéssel: van-e különbség eme cselekedetünk és a között, amit a szekuláris világ tett jelentéstani miszticizmusával, vagy amit a modern teológia tett? Legalábbis megnyitottuk az utat annak a gondolatnak, hogy egy és ugyanazon dologról van szó. A következő nemzedék kétségkívül ezt teszi majd.

Ha tehát a felső szintre helyezett fogalmak elszakadnak az értelemtől, ha a Szentírás történelemről és világmindenségről szóló kijelentéseit minden bizonyítás alól kivonjuk, miért is fogadnák el az emberek szívesebben a felső szintre helyezett evangéliumi fogalmakat, mint a modern, radikális teológia felső világát? Milyen alapon lehessen dönteni? Miért ne jöhetne létre Visnu neve alatt éppen úgy egy találkozás? Tulajdonképpen, miért ne törekedjünk ilyen élményre minden ilyenfajta szó használata nélkül, pusztán kábítószeres segítségével?

Feltétlenül szükségünk van a modern rendszer egészének megértésére és a kettősség, a dichotómia és az ugrás jelentőségének felmérésére. Amint láttuk, a „felső szint” sokféle formát ölthet — vallásos, szekuláris, szennyes, vagy akár tiszta formát is. A rendszer lényege az, hogy a felső szintre helyezett szavak nem számítanak, még az oly forrón szeretett szó sem, mint „Jézus”.

Már ott tartok, hogy ha a „Jézus” szót hallom - ami pedig olyan sokat jelent számomra, a történelmi Jézus személye és műve miatt —, nagyon elővigyázatos vagyok, mert nagy szomorúságomra jobban kell félnem a „Jézus” szótól, mint a modern világ bármely más szavától. Úgy használják ma már e szót, mint valami tartalom nélküli jelszót, és nemzedékünket követésére buzdítják. De nincs racionális, írás-szerű tartalma, aminek birtokában valóságát kipróbálhatnánk: így azután felhasználhatnánk a szót a Jézus tanításával szöges ellentétben levő tanok zászlajául is. Felszólítják az embereket, hogy buzgón lelkesedve kövessék ezt a szót, leginkább a modern teológiával együtt járó új erkölcsiségben. Tehát „Jézus szerint”: pl. lefeküdni egy fiúval vagy leánnyal, ha a másiknak szüksége van reád. Amíg emberséges próbálsz lenni. Jézus szerinti dolog lefeküdni egy másik

személlyel, még azon az áron is, hogy ezzel éppen a Jézus által tanított erkölcsiséget szeded meg. Ez azonban nem számít ezeknél az embereknél, hiszen ez az alsó szintre tartozik, a Szentírás racionális tartalmához.

Abba a félelmetes helyzetbe kerültünk, ahol a „Jézus” szó magával Jézus személyével és mindazzal szembe került, amit Jézus tanított. Azért kell tartózkodónak lennünk a „Jézus” szóval szemben, mert szeretjük Jézust, nem pedig azért, mert nem szereljük Őt. Küzdenünk kell ez ellen a tartalmatlan jelszó ellen, amely mélyen gyökerezik az emberiség emlékezetében, és amelyet csupán társadalmi formák megőrzésére és ellenőrzésére használnak. Szellemi gyermekeinket is meg kell tanítanunk erre a harcra.

Ez az egyre gyorsuló irányzat készlet most engem egy kérdés felvetésére: vajon nem arról van-e itt szó, amit maga Jézus mondott, hogy az utolsó időkben hamis Jézusok támadnak? Soha nem szabad elfelejtenünk, hogy a közeledő nagy ellenség az Anti-Krisztus. Az ellenség nem az anti-Nem-Krisztus, hanem az Anti-Krisztus. Az utóbbi néhány év során a Szentírástól teljesen elszakított „Jézus” szó a történelmi Jézus ellensége lett, a meghalt, a feltámadt és az újra eljövő Jézusé, aki az Isten örökkévaló Fia. Vigyázzunk! Ha az evangéliumi keresztyének letérnek abba a kettősségbe, ahol elkezdik leválasztani a Jézussal való találkozást a Szentírás tartalmától (s egyúttal a vitathatóságtól és bizonyíthatóságtól), magukat és a következő nemzedéket is — önkéntelenül — a modern rendszer áradatába vetik. Ez a rendszer csaknem egységes véleményünkönként vesz körül bennünket.

7. fejezet

RACIONALITÁS ÉS HIT

Lássuk most a hit és a racionalitás bibliaellenes módon való szembeállításának néhány következményét.

A keresztyénség felső szintre helyezésének elsősorban erkölcsi következményei vannak. Felmerül a kérdés, miként lehet kapcsolatot létesíteni a felső szintre helyezett keresztyénség és a mindennapi életben megvalósuló erkölcs között. A felelet: sehogy. Amint láttuk, „fönt” nincsenek kategóriák, tehát a felső szint nem is tud kategóriákat, életszabályokat adni. Következésképpen, ma a krisztusi cselekedet egyszerűen az, amit az egyházi vagy a társadalmi közvélemény kívánatosnak tart az adott pillanatban. Nincs valóságos erkölcs a valóságos világban, ha egyszer megtörtént a hasadás. Ami megmarad, nem más, mint relativizált erkölcsi szabályok gyűjteménye.

A hasadás második következménye a jogtudomány megfelelő alapjának hiánya. A reformáció egész jogrendszere azon a tényen alapult, hogy Isten valóságos kijelentést adott a mindennapi élet dolgaira nézve. Lausanne -ban, a svájci legfelsőbb bíróság épületében van Paul Robert csodálatosan szép festménye. Címe: Az igazság oktatja a bírákat. A hatalmas freskó előterében különböző peres eseteket látunk: férj a feleségével szemben, építész az építetővel szemben stb. Hogyan ítélnék köztük a bírák? A reformáció egyik országában így ítélnék — mondja Paul Robert. Az Igazságot egy könyvre mutató karddal a kezében ábrázolja. A könyv felirata: „Isten törvénye”. A reformáció embere számára a jogszolgáltatásnak volt alapja. A modern ember azonban nemcsak a keresztyén teológiát vetette el, hanem vele együtt az őseinknél még meglévő lehetőségét is, hogy a törvény és a jog szilárd alapokon nyugodjék.

További következmény, hogy ezzel elvetjük a feleletet a gonosz problémájára. A keresztyén válasz alapja a történelmi, térben-időben valóságos és tökéletes bűneset. Aquinói abban tévedett, hogy szerinte a bukás nem volt teljes. Az igazi keresztyén álláspont szerint volt egy történelmi, térben és

időben létező, még szabad döntésre képes ember, aki döntésében valójában fellázadt Isten ellen. Ha ez a tudat elvész, csak Baudelaire válasza marad: „Ha van Isten, akkor ő az ördög”, vagy Archibald MacLeish megállapítása J. B. című darabjában: „Ha ő az Isten, nem lehet jó, ha pedig jó, nem lehet Isten”. A keresztyénség válasza nélkül - hogy ti. Isten az ésszerű történelemben felelősségtudattal rendelkező embert teremtett, a gonosz pedig először a Sátán, majd pedig az ember térben és időben bekövetkezett lázadásának következménye —, akkor mást nem tehetünk, mint könnyek között igazat adunk Baudelaire-nek. Ha elvetjük a történelmi keresztyén választ, nem marad más, mint az ugrás a felső szintre, és minden értelemmel szemben Isten jóságáról beszélni. Jegyezzük meg, hogy ha ezt a kettősséget elfogadjuk és azt hisszük, hogy ezzel kikerülhetjük a modern kultúrával való összeütközést és egységes gondolkodásra juthatunk, akkor délibábot kergetünk, mert alig teszünk ebbe az irányba néhány lépést, rájövünk, hogy kortársainkkal együtt egyazon helyen lyukadunk ki.

A keresztyénség felső szintre való helyezésének negyedik következménye az ezzel járó lemondás a huszadik század nehéz helyzetbe került emberének evangelizálásáról. Márpedig a modern ember más válaszra vágyik, mint a kárhozata válaszára. Nem akarattal fogadta el a kétségbeesés vonalát és a kettősséget, hanem kényszerből, racionalista gondolkodásmódjának természetes következményeképpen. Olykor bátornak mutatja magát, de az ember végső sorban kétségbeesett.

Itt a keresztyénség előtt a nagyszerű lehetőség, hogy világosan hirdesse: Van válaszuk, pontosan a modern embert kétségbeejtő kérdésekre - az egységes gondolkodás kérdésére. Teljes válasz ez az élet egészére. Igaz, ennek érdekében a modern embernek le kell mondania racionalizmusáról, de cserébe lehetősége nyílik visszanyerni racionalitását egy logikusan vitatható alapon. Most már látható, hogy miért hangsúlyoztam korábban annyira a különbséget a racionalizmus és a racionalitás, azaz értelemszerűség között. A modern ember elvesztette az utóbbit, de újra megtalálhatja, és vele együtt az egységes választ az élet nagy kérdéseire, annak alapján, ami igenis megvitatható és igazolható.

Jól meggondolandó, ha mi keresztyének beleesünk abba a csapdába, amelytől már többször óvtam, akkor többek között olyan helyzetbe kerülünk, hogy valójában evangéliumi szavakkal szajkózzuk ugyanazt, amit a hitetlen ember a maga szavaival mondogat. Ha valóságosan segíteni akarunk a modern emberen, ki kell szabadulnunk ebből a hasadtságból. A Szentírás valóságos igazságának beszélnie kell, nemcsak Istenről magáról, hanem azokról a dolgokról is, ami a történelmet és a világmindenséget illeti. Ezt értették meg olyan jól a reformátor őseink.

Ami az örökkévalóságot illeti, végképp elszakadtunk Istentől, de személyiségünk Isten képére teremtett, így beszélhet nekünk Isten önmagáról, és adhat — ha nem is kimerítő — de igaz képet. (Hiszen véges teremtmények lévén, nem is ismerhetünk meg mindent teljes részletességgel.) Ezenkívül szólt Isten a véges, teremtett világra vonatkozó dolgokról. Igazságot tanított a világmindenséget és a történelmet illetően, így tehát nem vagyunk kitéve a sors játékának.

Ezt a választ azonban csak akkor nyerhetjük el, ha tartjuk magunkat a Szentírás reformációi szemléletéhez. Nem csupán a Jézus Krisztusban önmagát kijelentő Istenről van itt szó, mert ez önmagában - a Szentírástól elválasztva — nem ad elég tartalmat. Ez megint csak tartalmatlan jelszó lesz, hiszen mindazt, amit a Krisztusban való kijelentésről tudunk, csak az írásból tudjuk. Jézus soha nem tett különbséget a maga tekintélye és az írott Ige tekintélye között. Létének alapja az volt, hogy tekintélye és a Szentírás tartalma oszthatatlan egységet alkot.

Mindebben személyes elem nyilvánul meg. Krisztus úr mindenk felett - az élet minden területén. Nincs értelme Őt Alfának és Omegának, kezdetnek és végnek, a mindenség urának nevezni, ha nem Ő az Úr egész, egységes intellektuális életem felett. Hazug vagy zűrzavaros a Krisztus uraságáról

szóló énekem, ha közben módot találok autonóm területek fenntartására az élelemben. Ez vonatkozik szexuális életemre, de legalább annyira intellektuális életemre, ha ez autonóm — akár intellektuális életem bizonyos elhatárolt területeire is. Minden autonómia helytelen, így az autonóm tudomány, vagy az autonóm művészet helytelen, ha függetlenítjük az Isten kijelentésében adott tartalmuktól. Ez nem *a* művészet vagy tudomány megmerevedéséi jelenti — éppen az ellenkezőjét. Olyan keretet nyerünk így, amelyen belül — véges voltunk ellenére — lehetséges a szabadság. Sem a tudományt, sem a művészetet nem helyezhetjük el egy autonóm „alsó szint” keretébe anélkül, hogy ne fenyegetne a századok során annyiszor előfordult tragikus vég. Láttuk, hogy valahányszor az „alsó szint” autonómmá lett, akármilyen nevet adott is annak az ember, ez az alsó szint elnyelte a felsőt. Nemcsak Isten tűnt el, hanem a szabadság és az ember is.

A BIBLIA ÖNMAGÁÉRT BESZEL

Az emberek gyakran kérdik tőlem: „Hogy lehet az, hogy ön meg tudja értetni magát ezekkel az avantgardisták -kal? Úgy tud hozzájuk beszélni, hogy azok megértik, még ha nem is fogadják el, amit mond.” Nos, ennek sokféle oka lehet. Egyik az, hogy úgy próbálok velük megértetni a bibliai rendszert és annak igazságát, hogy nem követelem meg a bibliai tekintély vakon való elfogadását - azaz *a* benne való hitet, mert a szüleik is hittek, vagy mintha az értelemnek itt semmi helye sem lenne.

Így lettem én is keresztyén. Hosszú éveken át egy „liberális” egyház tagja voltam. Világos lett előttem, hogy az ott hirdettek alapján csak agnosztikus vagy ateista lehetek. A liberális teológia alapján nem hiszem, hogy valaha is egy logikusabb döntést hoztam volna életemben. Agnosztikus lettem, aztán - első ízben – elkezdtem olvasni a Bibliát, az éppen akkor olvasott görög filozófiával való szembeállítás céljából. Becsületesen ez volt a szándékom, hiszen elvettem, amit keresztyénségnek tartottam, anélkül hogy a Bibliát valaha is végigolvastam volna. Mintegy hat hónap alatt keresztyénné lettem, mert meggyőződésem, hogy a Biblia által adott teljes felelet oldja meg valamennyi ismert problémámat, mégpedig kielégítően és nagyon is lebilincselő módon.

Mindig hajlamos voltam a vizuális gondolkodásra, s problémáimat levegőben lebegő léggömbként képzeltem el. Akkor még nem ismertem az emberi gondolkodás annyi alapvető problémáját, mint most. De az volt akkor — és még most is — hallatlanul izgalmas számomra, hogy a Biblia nem lőtte le a problémákat, mint valami léggömböket. Úgy felelt rájuk, hogy akkori kezdő mivoltom ellenére is egységes rendszerré álltak össze a „léggömbök” zsinégei a kezemben. E rendszert a Biblia így nevezi: Az Igazság. Azóta újra meg újra megisméltődött ez a személyes tapasztalatom. Lehet tehát a rendszert, amit a Biblia tanít, letenni az emberi eszmék nyüzsgő vásárterére és hagyni önmagáért beszélni.

Figyelemre méltó, hogy a Biblia rendszere azért különbözik olyan egyedülállóan minden más rendszertől, mert a vallási és filozófiai rendszerek között egyedül ez tanít meg arra, miért teheti meg az egyén azt, amit mindenkinek meg kell tennie, hogy ti. saját magán kell kezdenie. Ténylegesen nincs más lehetőségünk a kezdésre, mint az önmagunkból való kiindulás — hiszen mindenki a maga szemén át nézi a dolgokat —, és mégis ebben valóságos probléma rejlik. Honnan van jogom önmagamnál kezdeni? Egyetlen más rendszer sem magyarázza meg az erre való jogomat. A Biblia azonban megválaszolja, miért tehetem meg azt, amit meg kell tennem, azaz miért kell önmagamnál kezdenem.

A Biblia elsősorban elmondja, hogy kezdetben minden dolgot egy személyes - végtelen Isten teremtett, aki mind öröktől fogva létezik. Tehát mindaz, ami van, lényegénél fogva inkább személyes, mint személytelen. Azután elmondja a Biblia, hogy Isten mindent önmagán kívülállónak

teremtett. Az „önmagán kívülálló” kifejezés azt hiszem a legalkalmasabb a teremtés megmagyarázására a 20. század emberének. A kitévelt nem térbelileg értjük, inkább azt tagadjuk vele, hogy a teremtés Isten lényegének panteisztikus kiterjesztése lenne. Isten létezik - a személyes Isten öröktől fogva létezik —, és Ő minden mást önmagán kívülállónak teremtett. Mivel tehát a világmindenségnek valóságos személyes kezdete van, a szeretet és a megértés (ezek problémája terheli leginkább a 20. század emberének szívét) nem ellentétesek annak lényegével. A világmindenségnek személyes és nem személytelen kezdete volt, ezért az ember vágya a szeretet és megértés után nem áll ellentétben azzal, ami lényegében van. A világ pedig valóságos világ, mert Isten önmagán kívül valónak teremtette. Amit teremtett, annak objektív, valós léte van, ezért fennáll az okok és okozatok valóságos történelmi folyamata. Van tehát valóságos történelem, idő és van valóságos „ÉN”.

Ebbe a jelentős történelmi keretbe — mondja a Biblia -Isten egészen sajátos módon teremtette bele az embert, mégpedig a maga képére. Ha nem értem meg, hogy az ember alapvetően felfelé kapcsolódó lény, lefelé kell a kapcsolatot keresnem. Ezen a fokon azonban már igen ódivatúak vagyunk, ha az állatokkal keressük a rokonságot. Ma, a modern ember a gépekhez keresi a rokonságot.

A Biblia azonban származásunk vonalát nem lefelé, hanem felfelé vezeti, hiszen Isten képére teremtettünk. Az ember nem gép.

Ha tagadjuk lényegében a világegyetem személyes eredetét, milyen más lehetőség kínálkozik még? Nyomatékosan kell kijelentenuünk, nincs más végső válaszunk, kivéve, hogy az ember a személytelen, plusz az idő, plusz a véletlen produktuma. Ezen az alapon azonban még senkinek sem sikerült megfejteni a személyiség titkát, noha sokan megpróbálták, mint pl. Teilhard de Chardin is. Ez lehetetlenség. Ha nem a személyiségből indulunk ki, akkor csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a személytelen+idő + véletlen produktuma vagyunk. És még senki sem tudta kimutatni, hogyan tud az idő + véletlen létrehozni személyiséget a személytelenből.

Ha ez lenne az igazság, reménytelenül benne volnánk a szorítóban. De amikor a Biblia azt mondja, hogy az embert a személyes Isten teremtette a maga képére, ezzel megadja a kiindulópontot. Egyetlen humanisztikus rendszer sem igazolta azt, hogy az ember önmagán kezdheti. A Biblia válasza teljesen egyedülálló. Ugyanakkor megokolja, miért teheti meg az ember azt, amit meg kell tennie, hogy ti. önmagánál kezdje; mert megmutatja neki a megfelelő kapcsolópontot, a végtelen-személyes Istent. Tökéletes ellentétben van ez más rendszerekkel, amelyekben az ember önmagával kezd, de sem azt nem tudja, miért van joga önmagánál kezdeni, sem azt, hogy melyik irányba kell elindulnia.

ÖNMAGAMBÓL KIINDULVA ÉS MÉGIS...

Amikor arról a lehetőségről beszélünk, hogy az ember önmagából indulhat ki az élet és a világmindenség jelentőségének megértésére, vigyázzunk a gondos megfogalmazásra. Az ismeretre nézve kétféle kifogás van, amelyeket gondosan meg kell különböztetnünk.

Az első a racionalisztikus, vagy humanisztikus felfogás. Eszerint az ember tökéletesen független, autonóm minden mástól, és képes hidat építeni a végső igazság felé, - mintha valaki megpróbálna függőhidat építeni egy végtelen szakadék fölött, annak egyik oldaláról kiindulva. Ez nem lehetséges, mivel az ember véges, és nem lát semmit maga előtt, ami biztos célpontként szolgálhatna. Önmagából kiindulva képtelen kielégítő általános fogalmak felállítására. Nagyon világosan látta ezt meg Sartre, amikor — nem találván kapcsolópontot a végtelennel — arra a

következtetésre jut, hogy minden, ami van, abszurdum.

A második felfogás a keresztyénségé. Eszerint, mivel az ember Isten képére teremtett, önmagával kezdheti — nem mint végtelen lénnel, hanem mint személyiséggel. Ehhez járul az a fontos tény — amint még látni fogjuk —, hogy Isten gazdag, tartalmas ismeretet adott a bukott embernek, amire kétségbeejtően szüksége van.

Az ember bukásának ténye nem jelenti azt, hogy megszűnt Isten képét viselni. Azért mert elbukott, még ember maradt. Tud szeretni, noha elbukott. Tévedés lenne azt mondani, hogy csak a keresztyén ember tud szeretni. A nem keresztyén festő is meg tudja festeni a szépséget. Mindezzel arról tesznek tanúságot, hogy Isten képét viselik, vagy más szavakkal, az „emberség” egyedülálló jegyeit viselik magukon.

Így valóban csodálatos, hogy az ember — noha megromlott és elveszett a bűneset következtében — mégis ember maradt. Nem lett belőle sem gép, sem állat, sem növény. Rajta vannak az „emberség” jegyei — a szeretet, értelem, az élet értelmének keresése, a nemléttől való félelem stb. Nem változtat ezen az sem, ha valamely nem keresztyén rendszer szerint gondolkozik és azt vallja, hogy mindez nem létezik. Ezek a dolgok különböztetik meg az állat- és növényvilágtól, valamint a géptől. Másfelől, ha autonóm-önmagából indul ki, teljesen nyilvánvaló, hogy — véges lény lévén — nem juthat el egy abszolút válaszhoz. Véges lény volta önmagában lehetetlenné teszi ezt; de ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a bűneset óta az ember lázadó is. Lázadásában eltorzítja a valóság képét - a látható világmindenség képét és annak formáit, és az ember „emberségének” képét.

A SZÁMUNKRA SZÜKSÉGES ISMERET FORRÁSA

Ebben a háttérben tesz bizonyosságot a Biblia - saját megállapításaival - önmagáról. Istennek a tételes igazságról való kijelentéseként mutatja be magát, írott, verbalizált formában szól az Isten képére formált teremtményekhez. A természeti oksági viszony lezárt rendszeréből kiinduló világi és biblia nélküli teológiai gondolkodás egyaránt azt hirdeti, hogy ez lehetetlen. Pedig a Biblia pontosan ezt vallja. Vegyük pl. azt, ami a Sinai hegyen történt (5Móz 5,23-24). Mózes azt mondja a népnek: „Láttátok ... hallottátok ...” Amit hallottak (egyéb dolgokon kívül), az Isten érthető, verbalizált tételes közlése volt az emberhez, történelmileg és helyben-időben meghatározható helyzetben. Nem valamiféle tartalom nélkül való egzisztencialista élmény, nem valami értelem-ellenes ugrás volt. Ugyanezt a fajta közlést olvassuk az Újszövetségben, amikor pl. Krisztus héber nyelven szólt Pálhoz a damaszkuszi úton. Egyfelől tehát miénk Isten tételekben felfogható közlése a Szentírásban, másfelől látjuk, kiknek szól ez a tanítás.

A Biblia megtanít arra, hogy a reménytelenül elbukott ember mégsem tekinthető semminek. Az ember elveszett, mert valóságos erkölcsi bűn elkövetésével elszakadt Istentől, egyetlen igaz támaszpontjától. De sohasem lesz semmivé! Ezért olyan borzalmas számára az elveszettség érzete. Éppen mert az ember egyedülálló és csodálatos lény, az elveszettség érzete számára tragikus.

Nem szabad lebecsülnünk az ember teljesítményeit — pl. természettudományos teljesítményei mutatják, hogy az ember nem selejt, bár a célok, melyek érdekében gyakran felfedezéseit állítja, elveszett voltáról tanúskodnak. Őseink előtt, noha tudták, hogy az ember elveszett, nem volt kétséges az ember jelentős volta. Az ember befolyásolni tudja a történelem folyását, beleértve saját örök életét és másokét is. Ez a szemlélet az embert emberként, mint egy csodálatos lényt látja.

Ezzel szemben a racionalisták az embert tudatosan a világmindenség központjába helyezik. Kitartanak amellett, hogy autonóm módon, csak az ember által megszerezhető ismeretből kell kiindulni és ezen az úton járva, végül az életet értelmetlennek és tartalmatlannak látják. Ugyanoda érkeznek el, ahová a Zen-Buddhizmus, amely olyan találóan fejezi ki a modern ember életérzését: „Az ember belép a vízbe, de nem ver hullámokat”. A Biblia szerint viszont az ember soha el nem ülő hullámokat kavar. Az ember, mivel bűnös, képtelen a belőle kiinduló hatásokat kiválasztani, ezért hagy maga mögött jó és rossz nyomokat a történelemben, de semmiképpen sem nulla az ember.

A keresztyénség eszmék rendszere, amelyek fölött vitatkozni lehet. A rendszeren mi nem „skolasztikus” elvont rendszert értünk, ennek ellenére nem félünk ennek a szónak a használatától. A Biblia nem összefüggéstelen gondolatok gyűjteménye. Rendszerének van kiindulópontja, és arra oly módon épít, hogy abban nincsenek ellentmondások. A kezdet a végtelen-személyes Isten léte, aki minden másnak a Teremtője. A keresztyénség nem homályos és kifejezhetetlen élmények gyűjteménye, nem valami meghatározhatatlan „ugrás a sötétbe”. Se a megtérés (a keresztyén élet kezdete), se a megszentelődés (a hitben való növekedés), ne legyen ilyen ugrás. Mindkettő erősen kapcsolódik Istenhez, aki valóságosan létezik, és a tőle nyert ismerethez — és mindkettő igényt tart az egész emberre.

AZ „UGRÁS A SÖTÉTBE” BEÁLLÍTOTTSÁG

A modern ember azért került mostani helyzetébe, mert új magatartást vett fel az igazsággal szemben. Sehol sem láthatjuk ezt világosabban és tragikusabban, mint a modern teológiában.

Ezen új magatartás szempontjának megértéséhez nézzünk meg még két felfogást az igazságról: először a görög, másodsor a zsidó felfogást. A görög igazságészme nagyjából egy kiegyensúlyozott metafizikai rendszer volt, melynek minden pontja tökéletes összhangban volt önmagával. Ettől gyökeresen különbözik az igazságról vallott zsidó és bibliai felfogás. Nem mintha a görögök racionális eszméje semmit sem jelentett volna a zsidók számára, hiszen mind az Ó-, mind pedig az Újszövetség értelmileg felfogható és vitatható alapokon nyugszik; de a zsidó léleknek valami erősebb alap kellett. Ez az erőteljesebb alap a valóságos térben és időben lefolyt, és mint ilyen, leírt és magyarázható történelemhez való odafordulás volt.

A modern szemlélet éket ver a görög és a zsidó szemlélet közé, de rossz helyen teszi. E szemlélet vallói állítják, hogy a görögök a racionális igazsághoz ragaszkodtak, a zsidók pedig egzisztencialisták voltak. Ezért kísérik meg igénybe venni a maguk számára a Bibliát. Szellemes ötlet, csak éppen teljesen téves. A zsidó szemlélet abban különbözik a görögötől, hogy a zsidók a térben és időben lefolyt történelemben gyökereztek, nem csupán valamely jól kiegyensúlyozott rendszerben. Mégis az igazságról valló zsidó-bibliai felfogás közelebb áll a göröghöz, mint a modern szemlélethez, amennyiben nem tagadja azt, ami az embert emberré teszi: az ésszerűség utáni vágyat, a logikus, józan gondolkodást és az antitezis alapján való bizonyítást.

A VALTOZHATATLAN A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

Ha ma az evangéliumot akarjuk hirdetni, két dologban kell erősen állnunk, akár önmagunkhoz, akár más keresztyénekhez, akár teljesen kívülállókhoz szólunk.

Az első az, hogy vannak bizonyos megváltoztathatatlan igaz tények. Ezek nem függenek az ide-oda változó gondolatrendszerektől. Ezek teszik a keresztyén rendszert azzá, ami, és ha ezeket megváltoztatjuk, a keresztyénségből valami más lesz. Azért kell ezt hangsúlyoznunk, mert

napjainkban találkozunk olyan evangéliumi keresztyénekkal, akik őszintén aggódnak saját közlési képtelenségük miatt, és ezért a másoktól elválasztó szakadék áthidalása érdekében hajlamosak megváltoztatni a változhatatlant. Ha azonban ezt tesszük, már nem keresztyénséget hirdetünk, hanem ugyanazt, amit általában körülöttünk vallanak.

Ha itt megállnánk, nem adnánk teljes képet. Tudomásul kell vennünk, hogy sebesen változó történelmi helyzetben élünk, és ha hirdetni akarjuk az evangéliumot, ismernünk kell korunk gondolkodásmódjának hullámzásait. Ha nem ismerjük ezeket, a keresztyénség örök igazságai süket fülekre fognak találni. Ha mind az értelmiségiekhez, mind a munkásokhoz el akarjuk juttatni az evangéliumot, tehát a középosztály gyülekezetein kívül eső két csoporthoz, akkor behatóan kell foglalkoznunk — még megrázkódtatások árán is — azzal, hogy miképpen hirdessük az örök, változatlan igazságot az állandóan változó történelmi helyzetben.

Természetesen sokkal kényelmesebb az evangéliumot a középosztálynál megszokott „nyelven” hirdetni. Ez azonban éppoly hiba, mintha pl. Hudson Taylor azzal küldte volna misszionáriusait Kínába, hogy a három ott beszélt nyelvjárás közül csak az egyiket tanulják meg. Ebben az esetben az ottani három népcsoport közül csak az egyik *hallhatta* volna az evangéliumot. Elképzelhetetlen, hogy Hudson Taylor ily keményszívű lett volna. Természetesen tudta, hogy az emberek hitre jutását a Szent Lélek munkálja a szívükben, és egész életében ennek bekövetkezéséért imádkozott, de azt is tudta, hogy az evangélium hallása nélkül nem juthatnak hitre. Az egyház valamennyi nemzedéke minden korban felelős az evangélium érthető fogalmakkal való közléséért, figyelembe véve kora nyelvezetét és gondolkodásformáit.

Ha nem ezt tesszük mi is, éppoly igazságtalanok, önzők lennénk saját nemzedékünkkel szemben, mint az *a* misszionárius, aki szántsándékkal csak egy nyelvet tanul meg a sok nyelvjárás közül. Gyakran azért nem tudjuk megértetni magunkat még saját gyermekeinkkel sem — nem is szólva a másokéról —, mert nem vesszük a fáradságot annak megértésére, mennyire különbözik gondolkodásmódjuk a miénktől. Olvasmányaik, tanulmányaik és a tömegközlési eszközök rájuk zúdított anyaga által, napjainkban még a középosztály gyermekei is teljesen átítatódnak a 20. század gondolkodásmódjával. Döntő kérdésekben ezért sok keresztyén szülő, lelkész és tanító úgyszólván nem tudja megértetni magát még számos, gyülekezetéből való gyermekkel sem - nem is szólva a kívülállók többségéről —, mintha idegen nyelven beszélnének.

Mindaz tehát, amit ebben a könyvben leírtam, nem csupán intellektuális elmefuttatás volt, és nemcsak elméleti érdeklődésre tart igényt. Döntő dolog, hogy akik komolyan kívánjuk az evangéliumot a 20. század emberével megértetni, mindezt tudjuk és levonjuk gyakorlati következményeit is.

IDEGEN SZAVAK MAGYARÁZATA

<i>analízis</i>	<i>a</i> tárgy, a téma elemeire bontása gondolatban, logikai absztrakció (elvonás) útján
<i>antitézis</i>	ellentétel; Hegel dialektikájában a három fokozat - tézis, antitézis, szintézis — egyike
<i>autonóm</i>	független, önmagát kormányzó
<i>autonómia</i>	függetlenség, önkormányzat
<i>autonóm racionalizmus</i>	a megbízható ismeret forrásának az értelmet tekintő ismeretelméleti irányzat
<i>determinizmus</i>	<i>a</i> meghatározottság, szükségszerűség elve (filozófiája)
<i>dichotómia</i>	kettős felosztást, dupla tagolódást valló érvelés

<i>egzisztencializmus</i>	minden jelenséget az elkülönült személyiség szemszögéből néző, szubjektív idealista irányzat
<i>evolucionista</i>	fejlődéelméletet valló
<i>humanisztikus filozófiai</i>	<i>gondolkodás az emberi méltóság tiszteletén alapuló tanítás</i>
<i>intellektus</i>	ész, érlelem
<i>irracionális</i>	a logika fogalmaival kifejezhetetlen, az értelemmel fel nem fogható
<i>neoplatonizmus</i>	a görög filozófia utolsó fázisa (Kr. u. 3. sz.). misztikus filozófiai irány, amely az antik filozófiai gondolkodás bomlását juttatja kifejezésre
<i>platóni filozófia</i>	Platón, görög filozófus tanítása az eszmék misztikus világáról
<i>ráció</i>	ész, okosság
<i>racionális</i>	ésszerű, megalapozott
<i>racionalisztikus</i>	észokokkal érvelő, a racionalizmusra emlékeztető